

Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés
füzetei

A helyismereti munka alappjai

Könyvtári
Intézet

Bényei Miklós

Speciális könyvtári tevékenységek

A helyismereti munka alapjai

Budapest
2002

Sorozatszerkesztő
Papné Angyal Ágnes

Lektorálta
Győri Erzsébet

Fedélterv
Gerő Éva

ISBN 963 201 344 1
ISSN 1587-8651

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Készült
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával

Kiadja a Könyvtári Intézet
Felelős kiadó: dr. Dippold Péter igazgató
Készült az AKAPRINT Nyomdaipari Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Freier László

A helyismereti munka jelentősége

Elgondolkodtató tény, hogy a helyi információk, jelenségek iránti *érdeklődés* az utóbbi évtizedekben jelentékeny mértékben megnőtt és napjainkban egyre intenzívebbé válik. A nemzetközi és a hazai tapasztalat, a tömegtájékoztatás, a könyvtári gyakorlat és a mindennapi kommunikáció egyaránt ezt tanúsítja. Mindennek eredendő oka alighanem a társadalmi élet földrajzi tagolódása. Kissé leegyszerűsítve a sémát, ez a tagolás alapvetően hármassá: helyi, országos (nemzeti) és egyetemes szféra. Az ember egy adott helyen él, társaival állami, országos keretekbe szerveződik és része az emberiség egészének is. S mivel e hármasságban a legközvetlenebbül az elsőhöz, az adott helyhez, a szülőföldhöz, a lakóhelyhez, a munkahelyhez kötődik, erről rendelkezik vagy szeretne rendelkezni a legtöbb ismerettel, ehhez kapcsolódik érzelmileg-értelmileg is a legerősebben. Nagyon szépen fejezte ki ezt Csokonai Vitéz Mihály egyik, 1800-ban írt költeményében: „Minden föld ugyan hazája / A jó embernek: való! / De mégis születte tája / Mindennél előbb való.”

Az emberi élet, a társadalmi mozgás hármasság tagolódásának megfelelően az információknak alapvetően három köre különböztethető meg: az egyetemes, az országos (vagy nemzeti) és a helyi. A lokális információk, az őket hordozó dokumentumok is jelen vannak a könyvtárakban, a velük való bánás, gyűjtésük, kezelésük, hozzáférhetővé tételük adja a helyismereti munka tartalmát, lényegét.

A helyi – könyvtári szakterminológiával: helyismereti – információk *társadalmi szerepe* sokrétű; három funkció azonban okvetlenül kiemelendő.

Rendkívül fontos, sőt bizonyos szempontból a legfontosabb az a hatás, amely az adott helyhez fűződő *érzelmi-értelmi* kötődést erősíti. „A szülőtte föld különös varázserővel bír” – állapította meg aforisztikus tömörséggel az erdélyi Újfalvi Sándor 1854-ben. Ez az érzelmi indíték a községre, városra stb. vonatkozó ismeretek befogadásával, értelmezésével elvezet a lokálpatriotizmus érzésének és tudatának kialakulásához, elmélyítéséhez. A mikrokörnyezethez való emocionális kötődés aztán kiindulópontja lehet az egyik legnemesebb érzelem, a hazaszeretet és az ettől elválaszthatatlan magatartás, a hazafiság létrejöttének. A lokális, az országos és az egyetemes információk tudati összekapcsolása pedig elősegítheti, hogy kiben-kiben kialakuljon az egész emberi kultúra szeretete, tisztelete, az emberiség sorsának átérzése.

A helyi információk feltárása, közzététele, rendelkezésre bocsátása stb. előmozdítja az adott hely (város, község, megye, kerület stb.) *közéleti-gyakorlati* problémáinak, gazdasági, környezetvédelmi, településrendezési, műemléki, közművelődési, oktatási stb. feladatainak megoldását.

A könyvtárakban őrzött, dokumentumokban rögzült lokális információk nélkülözhetetlen forrásai a *tudományos*, mindenekelőtt a helytörténeti kutatásnak. Egy sajátos, lépten-nyomon észlelhető paradoxonnal állunk szemben: a jelenben keletkezett és a könyvtárakba kerülő könyvek, periodikumok, képek, hangzó anyagok stb. elvileg és sokszor gyakorlatilag is már megszületésük pillanatában a múlt emlékeivé, más megközelítésben a történeti érdeklődés forrásaivá vagy tárgyaivá válnak. A gyűjtemények segítik a jelenre figyelő regionális (néprajzi, szociológiai, ökológiai, településföldrajzi stb.) vizsgálódásokat is. A tudományos munka publikációs termékei is jórészt a helyismereti tevékenység révén kerülnek a felhasználókhoz, a közönséghez.

Mivel a helyismereti információk és dokumentumok zöme forrásértékű, ezenkívül gyűjtésük, feldolgozásuk és közreadásuk szorosan kötődik egy adott helyhez és ennél fogva máshol nem végezhető, a tevékenység számos eleme tudományos jelleget biztosít a könyvtáraknak. Ez olvasható az IFLA, a Könyvtárosegységek Nemzetközi Szövetsége 1985-ös irányelveiben is: „Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ is a saját székhelyére vonatkozó témákban.”

A helyi információk vagy pontosabban: egy adott helyhez kötődő információk jelentékeny hányada túlnő a település, a megye határain. Sokszor a lokális és az országos érdekű információk, illetve az őket hordozó dokumentumok nem is igen különíthetők el. Az esetek túlnyomó többségében voltaképpen a nézőpont, a mindenkor vizsgálandó irány függvénye, hogy egy-egy adat, dokumentum országos-e vagy helyi: pl. az egri vár ostroma, Madách Imre élete, a fénykorában lévő nádudvari termelőszövetkezet, 1848. március 15. pesti eseményei, egy országos terjesztésű városi folyóirat, egy nemzetközileg

ismert helyi kórus vagy zenész hanglemeze. Vagyis a „helyi” jelző a könyvtári gyakorlatban nem minősítő, hanem az információ, a dokumentum lokális kötődésére utal.

Ma már széles körben elfogadott nézet az is, hogy az ország története, néprajza, gazdasága, kultúrája stb. nem kis részben helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze. Ezért a tudományos kutatás és a politikai-közigazgatási irányítás nem nélkülözheti a helyi információkat, az ún. mikrostruktúrák elemzését. A könyvtárak helyismereti tevékenysége pedig sokat segít ezek összegyűjtésében, felszínre hozatalában, olykor még közzétételében is.

Mindezek alapján nyugodt lélekkel állítható, hogy a helyismereti gyűjtő, feltáró és tájékoztató munka nem csupán az adott hely (megye, város, község stb.) érdeke, hanem egyik feltétele a hazai történelem, a magyarországi fejlődés és a jelen helyzet pontos, megbízható tanulmányozásának, megismerésének. Másként megfogalmazva: társadalmilag hasznos, az ország, a nemzet előrehaladását segítő *szolgáltatás, szolgálat*. Ennek tudata felemelő érzés lehet számunkra, biztatást, ösztönzést, önbecsülést adhat valamennyi, a helyismereti tevékenységgel lelkiismeretesen, odaadóan foglalkozó könyvtárosnak.

A helyismeret fogalma

A helyismeret meghatározása, értelmezése

A könyvtári gyakorlatban, szakirodalomban az utóbbi évtizedekben vált általánosan elfogadottá a *helyismeret* kifejezés következő értelmezése:

egy adott helyre vonatkozó információk, illetve az őket hordozó dokumentumok összességét jelöli, továbbá a könyvtári tevékenységnek (gyakorlatnak) azt a részét, amely ezeknek az információknak, dokumentumoknak a felkutatásával, összegyűjtésével, rendszerezésével, feltárásával, közvetítésével és közreadásával foglalkozik.

E füzet tárgya tulajdonképpen ennek a definíciónak a részletesebb és mélyebb kifejtése.

A tömör meghatározásból is kitetszik, hogy a helyismeret *összetett, bonyolult fogalom*; összetevői rendszert alkotnak, szorosan összefüggenek.

A helyismereti információ

A fogalom két központi, kulcsfontosságú eleme az *adott hely* és a *helyismereti információ*.

Az *adott hely* mindig az ország egy-egy pontosan körülhatárolható része: település (város, falu, tanya stb.), közigazgatási terület (megye, járás, község, kerület stb.), természetföldrajzi egység (tó, folyó, hegy, erdő stb.), gazdasági régió (nógrádi szénmedence, borsodi iparvidék stb.).

A *helyismereti információ* tartalmát tekintve átfogó, komplex fogalom: *kronológiai és tematikai határai* nincsenek. A hely múltjára, jelenére és jövőjére (fejlesztési tervek, előrejelzések) vonatkozó ismereteket, adatokat egyaránt magába foglalja; az információhordozó dokumentumok keletkezési ideje szintén mellékes. Az ismeretek valamennyi tartalmi területét felöleli; vagyis az adott hely egészével, aztán a részelemeivel, így a történelmi előzményekkel, a természeti viszonyokkal, a gazdasági élettel, a társadalmi szerkezettel, a politikai szervezetekkel, a közigazgatással, a műszaki alkotásokkal, az oktatással, a művészetekkel, az életmóddal, a vallással stb. és ezek változásaival, továbbá a más jelenségekhez, helyekhez fűződő viszonyával kapcsolatos valamennyi és mindenfajta információt.

Magától értetődően ide tartozik az ún. *helyi személyek* információanyaga is. E kategória egyébként bizonytalan, gyakorta nehéz eldönteni, ki tekinthető helyiinek. Tágan értelmezve bárki, akinek valami köze volt vagy van az adott helyhez. Valójában csak az, aki valamely szempontból (teljesítménye, rangja stb. révén) kiemelkedő, nevezetes, a nyilvánosság előtt ismertté vált személyiség: pl. tudós, művész, író, sportoló, közéleti méltóság, közigazgatási tisztviselő, politikus, gazdasági vezető, sikeres üzletember, jeles pedagógus, könyvtáros, lelkész, orvos. Köztük lehetnek országos, sőt nemzetközi nagyságok és csak helyi, regionális jelentőségű egyének. Vagyis a helyi jelző ez esetben sem lekicsinylő minősítés: nem értékbeli különbségre, hanem a helyi kötődésre utal. A könyvtári munkában komoly buktató, hogy a fiatal embereknél még nem lehet megjósolni, híresek lesznek-e vagy sem, ezért az információk egy részét bizony utólag kell, olykor sok fáradsággal összegyűjteni, feltárni. Másfajta gondot okoz a helyi kötődés mértékének eltérő volta. Vitán felül a helyi személyek közé sorolandók azok, akik e helységben (a megyében) éltek, dolgoztak egész életükben. Szintén könnyű eset, ha az illető alkotó (másként: tevékeny) korszakának több évét töltötte itt, vagy igen gyakran visszajött, s ennek hatása életművében, pályáján kimutatható. Nem ilyen egyszerű a választás, ha a szóban forgó személy csak élete egy rövid szakaszán – néha szinte véletlenül – vetődött a helységbe. Még problematikusabb, ha életének csak egy mozzanata (pl. a születés, a halál, egy kórházi gyógykezelés, átutazás, rövid katonáskodás) köti a településhez. Az utóbbi esetben aligha számíthatjuk „helyi”-nek az illetőt – bár a születés tényét sok könyvtár fontos elemnek tartja –, de a helyi kapcsolatra utaló, azt feltáró információ feltétlenül helyismereti jellegű. Hasonló elbírálás alá esnek a több helyen működő szervezetek, egyesületek, üzemek, bankok, intézmények, uradalmak, termelőszövetkezetek stb., vagyis a könyvtári szabványok összefoglaló megnevezésével élve: a *helyi testületek*. Csak azokat a csoportokat, részlegeket, fiókokat, telephelyeket stb. vesszük figyelembe, amelyek a megyében, illetve a helységben voltak vagy vannak.

A helyismereti információ egyik ismérve, hogy *rögzített*, azaz valamilyen dokumentumban tárgyiasult. Csakis így válhat a könyvtári tevékenység objektumává. Ennélfogva az előszavas közlés mindaddig kívül reked e fogalmi kereten, amíg le nem írják, hangszalagra fel nem veszik stb. Természetesen rögzítésnek minősül a számítógépes memória is.

A helyismereti dokumentumok

A helyismeret fogalmán belül dokumentumnak tekinthető minden olyan anyagi tárgy (beleértve a számítógépes adattárolókat is), amely az adott helyre vonatkozóan bármilyen információt hordoz, magában foglal. Más megközelítésben: *helyismereti dokumentum* minden információrögzítés, amelynek szerepe volt, van vagy lehet az adott hely életében.

A könyvtári gyűjteményekben lévő vagy odakerülő dokumentumok mindegyik típusa, fajtája tartalmazhat helyismereti információt. Éppen ezért a lokális dokumentumok felosztásánál előtérbe kerül az információk jellege szerinti csoportosítás. Általában három főbb kategória jelölhető meg: a helyi tartalmú dokumentumok, a helyi kiadványok és a helyi szerzők munkái.

A *helyi tartalmú dokumentumok* közé azok a nyomtatványok, kéziratok és más rögzítési formák sorolandók, amelyek az adott helyről közölnek információkat. Ebből a szempontból teljesen mellékes, hogy hol (akár külföldön is) jelentek meg, készültek vagy ki írta, készítette őket. Vagyis a kritérium: a helyi tartalom. A helyismereti dokumentumok egy része kizárólag az adott helyről informál, ilyenformán tartalmilag *önálló*nak minősül. Mivel minden hely része nagyobb helyeknek (a település a megyének, a megye a régióknak, mindkettő az országnak, a földrésznek stb.), e nagyobb egységekről szóló dokumentumokban szintén találhatók lokális információk; sőt, a helyre vonatkozó ismeretek jelentékeny hányada ilyen *rejtett* anyag. Ezek között gyakori a helyi szempontból többlet- vagy eredeti információ (pl. egy forráskiadvány valamely irata, egy új hanglezet valamely részlete). Ennélfogva a tartalmilag helyi vonatkozású dokumentumokat a könyvtári gyakorlatban célszerű tovább tagolni:

- *kifejezetten helyismereti tartalmú dokumentumok*: pl. közsémmonográfiák, tájféldrajzi művek, megyei statisztikai évkönyvek, üzemtörténeti dolgozatok, várostérképek, reklámpakátok, épületfotók, helyi személyek hangszalagra mondott visszaemlékezései;
- gyűjteményes (poligráf) művek *önálló, egybefüggő közleményei, részletei*, amelyek az adott helyen foglalkoznak: pl. folyóirat- és újságcikkek, évkönyvek vagy tanulmánykötetek írásai, földrajzi elrendezésű adattárak és más segédletek, földtani munkák fejezetei, hanglezetek egyes felvételei;
- olyan, ún. országos (illetve településeken: megyei) kiadványok vagy más dokumentumok, amelyekben *részadatok, részinformációk* (szemelvények, táblázatok, címek, képek, életrajzi adatok stb.) találhatók az adott helyről: pl. mezőgazdasági idősorok, nyelvjárási gyűjtemények, képzőművészeti albumok, címtárak, tájlesztárak, lexikonok, bibliográfiák.

Ezek a dokumentumok – különösen az első alcsoportjuk – egyértelműen a könyvtári helyismereti munka (a gyűjtés, a feltárás, a bibliográfiái számbavétel stb.) tárgyai.

A *helyi kiadványok* megnevezés nem teljesen pontos, valójában tágabb kategóriáról van szó. Az adott helyen működő kiadók – kiadó szervezetek, intézmények, testületek, személyek – által közzétett, bármilyen módon előállított dokumentumok tartoznak ide. Beleértve az adott helyen lezajlott konferenciák, hangversenyek, egyéb rendezvények előadásait, műsorait, anyagát felölöl köteteket, hangszalagokat, CD-ket is. Vagyis itt a topográfiai szempont az elsődleges, a fő kritérium: a megjelenési (keletkezési) hely. Bár az vitatott, hogy a tartalmilag nem helyi vonatkozású kiadványok gyűjtése és bibliográfiái feltárása feladata-e a könyvtáraknak, az vitathatatlan, hogy ezek helyismereti – sajtó-, nyomda- és esztétörténeti, gazdasági, politikai, művészeti stb. – információkat is hordoznak. Hiszen egy-egy lap, egy-egy magas színvonalon dolgozó nyomda könyvei, a híres szépirodalmi sorozatok, egy-egy helyi rádió felvételei stb. a hely történetének, kultúrájának szerves részét alkotják. Természetesen a nem helyi tartalmú helyi kiadványokról informáló dokumentumok (folyóirat-repertóriumok, történeti feldolgozások, esztétikai elemzések, recenziók stb.) minden vita nélkül az elsőként említett csoport tartozékai.

A *helyi szerzők munkái* kifejezés szintén összefoglaló igényű: a helyi írók, tudósok, műfordítók, publicisták, szerkesztők, szónokok, művészek, zenekarok, együttesek stb. – vagyis egy-egy dokumen-

tum előállításában szellemileg közreműködők – alkotásait (írásait, képeit, hangfelvételeit stb.) jelöli. E kategóriánál a kritérium: a szerző helyi kötődése. Azok a dokumentumok, amelyek tartalmilag nem helyi jellegűek és nem is az adott helyen jelentek meg, látszólag csak ennek az egyetlen motívumnak a révén sorolódnak a helyismeret fogalma alá. A szakírók műveinél valóban ez a helyzet, a szépírók, művészek, lelkészek stb. esetében viszont már problematikusabb a dolog, mert az adott hely (a táj, a város, a szülőfalu stb.) hatása közvetve, áttételesen tükröződhet az alkotásokban, és ez már újabb kapocs a szerző és a hely között. A helyi szerzők nem helyi tartalmú és nem ott keletkezett munkáinak gyűjtése és bibliográfiai számbavétele még inkább vitatott, mint a helyi kiadványoké. Tetéződik a gond azzal, hogy a helyi kötődés – mint ahogy a helyi személyekről szólva kifejtettük – sokféle lehet; ezért sokszor esetlegesen, a rokon- vagy ellenszenv alapján döntenek el, ki számít helyi szerzőnek. Akárcsak az előző csoportnál, itt is kiemelendő: a helyi szerzők bármely műveit bemutató, elemző írások, képek, hanganyagok (pl. ismertetések, reprodukciók, bibliográfiák) feltétlenül a helyi tartalmú dokumentumok között tartandók nyilván.

A helyismeret formai oldala

A fogalom formai oldala a helyismereti tevékenység egymásra épülő, egymástól elválaszthatatlan köreit, az ezekhez kapcsolódó módszereket, eljárásokat és eszközöket, a helyismereti gyűjteményeket és azok munkatársait, a munka szervezését, valamint a helyismereti együttműködés mozzanatát öleli fel.

A helyismereti *tevékenység körei, irányai* megegyeznek a könyvtári munka hasonló területeivel,ágaival:

- gyarapítás: a helyismereti információk, dokumentumok lelőhelyének felderítése, azok megszerzése;
- kezelés: a dokumentumok nyilvántartásba vétele, raktározása, védelme stb.;
- feltárás: katalogizálás, mutatózás, értékelés;
- közvetítés: az információk, dokumentumok eljuttatása a felhasználókhoz;
- népszerűsítés, propagálás: rendezvények, plakátok, szóbeli agitáció, könyvtári honlap stb.;
- közreadás, publikálás: helyismereti tartalmú kiadványok, közlemények összeállítása és közzététele.

A különféle *módszerek, eljárások, eszközök* szorosan kapcsolódnak a tevékenységi formákhoz. A fogalom intézményi elemét azok a *gyűjtemények* képezik, amelyek helyismereti dokumentumokat tartalmaznak, *személyi* összetevőjét pedig azok a könyvtári dolgozók, akiknek kijelölt feladata a helyismereti tevékenység. A helyismereti *együttműködés* pedig az e munkaág végzése során kiépített külső kapcsolatokat jelenti.

A helyismeret rokonfogalmai és határterületei

A helyismerettel sokszor együtt használják, néha – helytelenül – nem is határolják el tőle a honismeret, a helytörténet és a táj kutatás fogalmát. Ezek valóban rokonságban állnak egymással, az azonosítás vagy csupán árnyalatnyi eltérések feltételezése azonban téves vagy legalábbis pontatlan, hiszen már a nyelvi különbség világosan utal rá, hogy a három vagy négy kifejezés nem azonos tartalmat takar, nem azonos tevékenységformák megjelölésére szolgál.

A *helyismeret* – mint láthattuk – elsősorban könyvtári kategória.

A *honismeret* tartalma az idők folyamán többször módosult, ma közművelődési tevékenységként értelmezhető. Három sajátos jellemzője van: az öntevékenységre épít, mozgalmi vonásokat hordoz; az előszavas információkat, az íratlan ismeretanyagot is felöleli; földrajzilag túlnő az adott hely (sőt az ország) határain, gyakorlatilag az egész országra, az egész nemzetre kiterjed a figyelme (erre utal a kifejezés nyelvi alakja).

A *helytörténet* szó kettős értelemben használatos. Egyrészt jelöli az adott hely társadalmi fejlődésének folyamatát, múltját, pontosabban a múltra vonatkozó, feltárt vagy a forrásokban rejtőző információ-

kat – ennyiben a helyismeret része. Másrészt a történettudomány azon ágának, területének vagy irányának megnevezésére szolgál, amely a hely (vagy valamely intézménye, üzeme stb.) történeti múltját, a helyhez kötődő valamely személy életét, történeti szerepét tanulmányozza, illetve a történeti események, jelenségsorozatok helyi tényezőit, sajátosságait mutatja be. A tudományos feldolgozás folyamatát helytörténeti kutatásnak, a publikációs formát helytörténetírásnak is szokás nevezni.

A *tájkutatás* szintén tudományos tevékenység. Elsősorban a jelenre, a mai viszonyokat közvetlenül befolyásoló közelmúltra és a jövő lehetőségeire figyel. Behatóan vizsgálja a természeti környezetet is. Voltaképpen nem egy adott helyet, hanem egy – olykor fiktív, hipotetikus módon körülhatárolt – tájat kutat, mégpedig többnyire teljes körűen, interdiszciplináris szemlélettel.

A négy fogalom szorosan kapcsolódik egymáshoz, számos közös vonásuk van. Mindegyiknél egy mikrovilág az érdeklődés és a tevékenység elindítója és tárgya. A mikrovilágot a maga teljességében vizsgálják, differenciált módszerekkel. Közös sajátosságuk az is, hogy a helyi jellegzetességeket az országos fejlődés általános folyamatába illesztik. Tartalmilag szintén nagy az átfedés, az információik jórészt azonosak. Nagyrészt megegyezik pedagógiai funkciójuk is: a lokálpatriotizmus és a hazafiság eszméjének tudatosítása. Magától értetődik gyakorlati egymásrautaltságuk: kölcsönösen segítik, kiegészítik egymást. A rokonság jele, hogy a helyismeret (és a honismeret) is felmutat tudományos mozzanatokat: ilyen az ismeretek tudományossága és a módszerek tudományos megalapozottsága, továbbá a könyvtárakban rejlő forráskincsre alapozott helytörténeti és más regionális kutatások folytatása.

Bár több ponton érintkeznek, azaz nincs merev határvonal közöttük, mind a négy különálló, autonóm fogalom. Mindegyiknek megvan a maga sajátos tárgya, tevékenységi formája, funkciója. A különválasztás alapja a társadalmi gyakorlatban jelentkező eltérés: a helytörténet és a tájkutatás kifejezetten tudományos, alkotó jellegű, a honismeret közművelődési-mozgalmi, a helyismeret pedig gyűjtő-tájékoztató, szolgáltató tevékenység.

Számos ismeretág és tudományterület tartalmaz helyismereti információkat. Mivel a helyismeret tematikailag átfogó – másként fogalmazva: interdiszciplináris jellegű –, ezek művelése, intézményrendszere és főként információanyaga a helyismeret *határterületeinek* tekinthető. A teljesség igénye nélkül: a történettudomány és ágazatai, a néprajz, a régészet, a nyelvészet, a muzeológia, a műemlékvédelem, a levéltár, a jog, a közigazgatás, a szociográfia, a földrajz, a földtan, a biológia, az agrár- és orvostudomány, a statisztika, a számítástechnika.

A helyismereti munka a magyarországi könyvtárakban

A helyismereti munka rövid története

Hazánkban a helytörténeti emlékek és a néphagyományok összegyűjtése mintegy kétszáz-kétszázötven éve, a felvilágosodás hatására és a nemzeti mozgalom hajnalán kezdődött. A tudatos helyismereti gyűjtés első nyomai az 1860–70-es évekre datálhatók, amikor a városi múzeumokban, majd a levéltárakban szervezett könyvtárak igyekeztek megszerezni a fontosabb helytörténeti irodalmat és a helyi lapokat. Miután nyilvánossá váltak, ez a szándék felerősödött. Az első helyismereti gyűjtemény a Fővárosi Könyvtárban jött létre, majd 1913-tól Budapest Gyűjtemény néven külön osztályként működött; módszertani szempontból mindmáig mintaadó intézmény. A két világháború között néhány városi könyvtárban szintén figyelemre méltó helyismereti gyarapítás folyt. Az ötvenes évek elején a vidéki tudományegyetemek könyvtárai léptek fel kezdeményezően. Majd részben központi utasításra, részben a helyi hagyományokra támaszkodva a megyei könyvtárak kaptak meghatározó szerepet. Az újrakezdésnek ezt a szakaszát, a korabeli szakmai vitákat a művelődésiügyi miniszter 1964-ben kelt utasítása zárta le, amely egyértelműen előírta, hogy a megyei könyvtárak kötelessége a helyismereti tevékenység, közelebből a helyismereti dokumentumok gyűjtése, feldolgozása és a helytörténeti kutatás segítése.

A jogszabály serkentő hatása rövidesen érződött, a fejlődés felgyorsult. A lokális információk iránti igények tömeges jelentkezése megkövetelte, hogy a városi és – amíg léteztek – a járási, sőt a nagyobb nagyközségi könyvtárak, továbbá a fővárosi fiókkönyvtárak is folytassanak helyismereti tevékenységet, illetve ahol már volt ilyen, fokozzák annak intenzitását. Közművelődési könyvtárainkban a hatvanas évek második felében és különösen a hetvenes években színvonalas helyismereti tevékenység bontakozott ki, a szakfolyóiratok hasábjain és az országos helyismereti tanácskozásokon komoly erőfeszítések történtek a módszertani és részben az elméleti kérdések tisztázására. A nyolcvanas években a külső körülmények hatására bekövetkezett megtorpanás ellenére a könyvtárosok áldozatos munkájával sikerült az ún. szinten tartás, bár a technikai elmaradottság aggasztó volt.

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójától az átfogó politikai-gazdasági-társadalmi fordulat (divatos kifejezéssel: a rendszerváltás) kihívásai újfajta válaszokat követeltek a helyismerettel foglalkozó könyvtáraktól is. A történelmi értékelésre még nem érett meg az idő, ám a közelmúlt fontosabb eredményeit összefoglalhatjuk. Gyarapodott a helyismereti tevékenységbe bekapcsolódó községi gyűjtemények száma, erősödik, bővül a városi könyvtárak hatóköre. Kitért a helyismereti gyűjtőkör: immár magától értetődő a hangfelvételek, a videokazetták és újabban az elektronikus dokumentumok gyarapítása. Gyors léptekkel halad előre a számítógép alkalmazása, egyre több helyen épül bibliográfiai és faktográfiai adatbázis, megkezdődött a szövegek és a képek digitalizálása. Mind általánosabb az Internetre való kilépés, vagyis a lokális dokumentumok, információk mindinkább az ún. virtuális könyvtár állományának részét képezik. A helyismereti tevékenység helyet kapott a felsőfokú könyvtárosképzésben, napvilágot látott az első helyismereti főiskolai-egyetemi tankönyv, amelyet a gyakorló könyvtárosok is haszonnal forgatnak. A Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül megalakult a helyismereti könyvtárosok szervezete, amely évente országos konferenciát szervez és mintaszerű együttműködést alakított ki az angliai kollégák hasonló egyesületével. S végül: a magyar jogalkotás történetében először az 1997-ben megszavazott ún. kulturális törvény rendelkezett a helyismereti munkáról is, kimondva, hogy a községi, városi és megyei könyvtár egyik alapfeladata: „helyismereti információkat és dokumentumokat gyűjt.”

Az idézett törvényi passzus felfogható úgy is, mint az eddigi erőfeszítések elismerése. Egyúttal komoly, számon kérhető kötelezettséget, nagy felelősséget hárított a lokális dokumentumokkal és információkkal foglalkozó könyvtárakra.

A helyismereti munka a különféle könyvtárakban

A magyarországi fejlődés az utóbbi évtizedekben, elsősorban az említett miniszteri utasítás nyomán úgy alakult, hogy egy-egy megyében a helyismereti munka első számú centruma, bázisa a megyei könyvtár, Budapesten pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Mellettük a városi és községi, valamint a fővárosi kerületi könyvtárak szerepe szintén számottevő. Egyrészt közvetlen szolgáltatásaikkal (saját állományukkal, katalógusaikkal, bibliográfiáikkal, a tájékoztatás különféle formáival, rendezvényeikkel stb.), másrészt közvetett feladatvállalással (az igények és az információk közvetítésével) járulnak hozzá a lakosság ilyen irányú igényeinek minél teljesebb és gyorsabb kielégítéséhez. Súlyos teherterele viszont a hazai információellátásnak, hogy a kisebb településeken, főleg ott, ahol egyáltalán nincs könyvtár, még a lokális információkhoz is nagyon nehezen juthatnak hozzá az állampolgárok.

Az önkormányzati könyvtárak mellett az egyetemi és főiskolai, az intézményi és a történelem vihariban épen maradt egyházi könyvtárakban szintén értékes helyismereti dokumentumokat őriznek és erre alapozva tetemes részt vállaltak a helyismereti-helytörténeti információszolgáltatásból. A Nemzeti Alaptanterv kiemelt fontosságot tulajdonít a lokális tudnivalók oktatásának, és ez arra készteti az iskolai könyvtárakat is, hogy fejlesszék, létrehozzák sajátos helyismereti-iskolatörténeti gyűjteményeiket.

A helyismereti munka általános jellemzői

A vázolt történeti fejlődés során alakult ki az a konkrét tapasztalatok által igazolt felfogás, amely szerint az önkormányzati közkönyvtárakban a helyismereti munka *a könyvtári gyakorlat egyik aspektusa, vetülete*. Vagyis áthatja a könyvtár egész tevékenységét, és ezáltal előnyösen befolyásolja általános feladatainak megoldását, tágítja hatósugarát.

Bár a helyismereti munka anyagilag és szellemileg kétségtől megterheléssel jár, mégis az a jellemzője, hogy viszonylag csekély anyagi ráfordítással és viszonylag nem nagy munkabefektetéssel is szép eredmények érhetők el. Fontos *feltétele* ennek az odafigyelés, a lelkesedés, az érzelmi töltet (vagy többlet), a hozzáértés, a leleményesség, a kitartás, a következetesség és a folyamatosság.

Az egyes könyvtárakban *a helyismereti tevékenység lehetőségei különbözőek*. A helyi hagyományok, körülmények behatárolják a munka körét, a feladatok, az anyagi, tárgyi és személyi feltételek pedig az idők folyamán változnak. A helyismereti munka menetében ezek mindig figyelembe veendő, csakis ezek pontos felmérése és mérlegelése után határozhatjuk meg vagy módosíthatjuk soros teendőinket, mindenkor célkitűzéseinket. Mindenekelőtt ezzel magyarázható, hogy a helyismereti munkának nincsenek abszolút érvényes elvei és módszerei. Vannak viszont elengedhetetlenül fontos munkamozzanatok, amelyek nélkül elképzelhetetlen a korszerű, színvonalas szolgáltatás. S vannak ún. adekvát módszerek, amelyek egy-egy konkrét feladat helyes megoldását segítik elő.

A helyismereti gyűjtemény

A helyismereti munkában elsődleges, meghatározó szerepe van az állománynak. Ez az alap, erre épül a feltárás, a tájékoztatás, a rendezvényprogram, a publikációs tevékenység. Éppen ezért rendkívül fontos az állományalakítás, a gyarapítás tudatossága, azaz a véletlenszerűség kiküszöbölése vagy legalábbis háttérbe szorítása.

A helyismereti gyűjtemény elvileg az adott helyre vonatkozó dokumentumok teljességét tartalmazza. A gyakorlatban viszont nem lehet és nem is kell mindent begyűjteni. Különböző megfontolások (más gyűjtemények léte, bizonyos szelekciós szempontok), a beszerzés nehézségei, a tárolási gondok stb. miatt inkább csak a *relatív, megközelítő teljesség* célozható meg.

A helyismereti gyűjtőkör alapelvei

A helyismereti állomány alakításával kapcsolatos általános szempontokat és konkrét elhatározásokat a *gyűjtőköri szabályzatban* rögzítik. Ez rendszerint a könyvtár átfogó gyűjtőköri szabályzatának egyik fejezete vagy függeléke, azaz szerves része, ám sajátos egysége.

A gyűjtőkör kijelölésénél érvényesítendő általános szempontok a következők.

- A *könyvtár típusa*, rendeltetése. Más-más a feladat egy megyei, egy nagyobb városi, egy kisvárosi, egy községi, egy kerületi, egy iskolai vagy egyetemi stb. könyvtárban.

- A *sajátos helyi körülmények*. A megye, illetve a település jellege, történelmi hagyományai, a lakosság demográfiai összetétele, a könyvtári, közgyűjteményi struktúra stb. mind-mind figyelembe veendő.

- A *használók, olvasók igényei*. Elsősorban a helyismereti dokumentumokat, információkat keresők már meglévő és potenciális szükségleteinek, használati szokásainak számbavétele indokolt.

- Az *anyag lehetőségek*. Mérlegelendő a könyvtár helyiségvizonyai, mindenkori költségvetése és hasonlók.

A fentiek alapján lehet eldönteni, hogy ténylegesen milyen dokumentumokat őriz a könyvtár, azaz konkrétan hogyan határolja körül helyismereti gyűjtőkörét.

A helyismereti információ és dokumentum sajátosságaiból következik, hogy a helyismereti gyarapításban a nyelvi, az ideológiai-politikai vagy etikai-erkölcsi és az értékszpontok (a feldolgozás módja és színvonala) figyelmen kívül hagyhatók, tehát ezekre a gyűjtőköri szabályzatban nem kell kitérni.

A fogalmi összetevőket tárgyaló fejezetben leírtakból fakad, hogy a helyismereti információk (még kevésbé a dokumentumok) esetében az elavulás problémája általában nem jelentkezik. A helyismereti állomány döntően muzeális vagy archivális jellege szintén azt erősíti, hogy az információs érték változásait az állományalakításnál rendszerint nem kell figyelembe venni.

A helyismereti gyűjtőkör tartalmi körülhatárolása

A helyismereti gyűjtemény tartalmi határait földrajzilag, kronológiailag és tematikailag célszerű meghatározni.

Minden könyvtár maga dönti el, hogy *földrajzilag* milyen területet tekint a helyismereti tevékenység alapjának. Más szavakkal: mit ért az „adott hely” alatt. Ez látszólag és az esetek jelentékeny hányadában egyszerű, gyakran viszont bonyolult feladat, ezért nemegyszer kompromisszum-kényszer áll elő. Leginkább a következő problémákkal kell szembenézni: a közigazgatási határok módosulása (megye-határok elmozdulása, települések összevonása és szétválása, járások megszűnése, tanyák közszéggé szerveződése stb.); a politikai-közigazgatási határok és a természetföldrajzi tájegységek általában nem esnek egybe (pl. Nyírség, Balaton); a gazdasági egységek (uradalmak, termelőszövetkezetek, ipari üzemek, pénzintézetek stb.) átnyúlnak a megye- és településhatárokon); az éghajlati, nyelv-járási, néprajzi stb. jelenségek természetesen nem igazodnak a közigazgatási beosztásokhoz. A határ menti megyékben olyan területekre is figyelni kell, amelyek ma már nem tartoznak Magyarorszá-

hoz. A hazai könyvtárakban különböző megoldási módzatokkal találkozhatunk. A leggyakoribb változat, hogy a mindenkori, ún. történelmi határokat veszik alapul, s ehhez próbálják igazítani a gyűjtést. A dilemma feloldását segíti a könyvtárak szoros együttműködése egy-egy megyén vagy tájegységen belül.

A *kronológiai határok* kijelölésekor a hely múltjára vonatkozó tárgyidőnél semmiféle korlátot nem állíthatunk. A helyismereti információkat hordozó dokumentumok kiadásának, keletkezésének időpontjára utaló megjelenési időnél sem szokás határt szabni, bár gyakorlati okok miatt itt lehet szűkíteni: pl. a településen van egy nagy múltú iskolai könyvtár, amely gazdag régi anyaggal rendelkezik, ezért ennek kettőzése felesleges. Az önkormányzati könyvtárak elsőrendű törekvése általában arra irányul, hogy a működéssel egyidejűleg keletkező, kurrens anyagból alakítsanak ki hézagmentes gyűjteményt. Ha valamely könyvtár a régebbi dokumentumokat csak válogatva gyűjti, akkor is követelmény, hogy a helyismereti tájékoztatásban használható alapvető munkákat minden korból igyekezzen megszerezni.

A helyismereti gyűjtemény *tematikailag* átfogó, komplex információtár, tehát a gyarapítás során elvileg tartalmi teljességre kell törekedni. Mindazonáltal a gyakorlatban előfordul (elsősorban ott, ahol szakjellegű felsőoktatási intézmény működik), hogy valamely közkönyvtár némely ismeretágból lemond a teljesség igényéről. Viszont ezeken a szakterületeken is rendelkeznie kell olyan helyismereti dokumentumokkal, amelyekből legalább a tájékoztatás szintjén felvilágosítást tud nyújtani. Kiemelten kezelendők a megye, illetve a település könyvtárugyének történetére, helyzetére vonatkozó dokumentumok, ideértve az egykori olvasókörök, jeles magángyűjtemények információanyagát is.

A helyismereti gyűjtőkör formai körülhatárolása

A formai határok kijelölése során határozzák meg, hogy az adott könyvtár milyen helyismereti dokumentumfajtákat őriz. Ezeknek négy nagyobb csoportját szokás megkülönböztetni: nyomtatott és kéziratos dokumentumok, kép- és hangdokumentumok, másolatok, számítógépes adathordozók.

A helyismereti gyűjtemények hagyományos darabjai a *nyomdai úton* vagy más sokszorosítási eljárással, illetve *kézirat, gépirat formájában készült* (némi leegyszerűsítéssel: szöveges) *információrögzítések*. Közelebbi vizsgálódás nélkül idesoroljuk a világtalanok számára speciális domborítással (pl. Braille-írással) előállított dokumentumokat is.

Minden könyvtárban a *könyvek* alkotják a helyismereti állomány gerincét, legértékesebb részét. A gyűjteményépítés szempontjából külön is megemlítendők a poligráf művek: a tanulmánykötetek, emlékkönyvek, kalendáriumok stb.; ezeknek gyakran csak egy vagy néhány részlete helyi jellegű. A hazai könyvtárak zöme – ragaszkodva a hagyományos eljáráshoz – a rendszeres időközönként napvilágot látó, tehát időszaki kiadványnak minősülő könyv formátumú nyomdaterméseket továbbra is könyvnek tekinti. Szintén gyakori, hogy az ún. országos folyóiratok helyi tartalmú különszámait, a folyóiratcikkek és évkönyv-közlemények helyismereti különlenyomatait, továbbá az értekezések téziseit a könyvekkel együtt őrzik és tárják fel. Különleges bánásmódot igényelnek azok a könyvek, amelyek sem a helyi tartalmú dokumentumok, sem a helyi kiadványok, sem a helyi szerzők munkái közé nem sorolhatók be, ám bennük helyi személytől származó vagy lokális tartalmú kéziratos bejegyzések (köztük az egykori tulajdonos possessorai) találhatók. A gyűjtőkörbe tartoznak a helyismereti munkával, a helytörténet-írással, a honismereti mozgalommal és a táj kutatással kapcsolatos, általános elméleti-metodikai kérdéseket taglaló módszertani kiadványok is.

Az adott helyen (megyében, településen) kiadott *folyóiratok és újságok* (periodikumok) minden könyvtárban elengedhetetlen részét képezik a helyismereti állománynak. Az előző évtizedekben kialakult gyakorlat szerint a megyei könyvtárak a megyében közzétett valamennyi lapot gyűjtőkörükbe vonták. Ha az eredeti sorozatok, évfolyamok visszamenőleges beszerzése akadályokba ütközött, mikrofilmen próbálták, próbálják pótolni a hiányokat. A városi és községi könyvtárak elsősorban a kurrens anyag gyarapítására törekcsenek, ám a használói igények a településen megjelent időszaki kiadványok kötetését is megkívánják. Náluk elvárás a kurrens megyei újság (újságok) és folyóiratok előfizetése, esetleg őrzése is.

A könyvtárba nem járó vagy odajáró, de huzamosabb ideig nem őrzött országos (és a városokban, községekben a huzamosabb ideig nem őrzött megyei) napi- és hetilapok, folyóiratok helyismereti közle-

ményeit számos helyen *lapkivágatok* formájában szerzik be. Ezek előfizetési szolgáltatásként rendelkezhet meg vagy helyben készíthetők el.

Az eseményekkel egyidejűleg keletkezett dokumentumok az *aprónyomtatványok* (vagy kisnyomtatványok), ennél fogva egyértelmű az aktualitásuk és értékes forrásai a helytörténeti kutatásoknak. Bár mennyire fontos a gyűjtésük, a könyvtárakban sok fejtörést okoznak. Mindmáig nem sikerült ugyanis megnyugtató választ találni arra a kérdésre, hogy mi sorolható e kategóriába: elmosódott a határ a könyvek (pl. terjedelmes kollektív szerződések, prospektusok), a képek (pl. rajzolt vagy fényképfelvételt tartalmazó plakátok, ex librisek), néha még a periodikumok (pl. alkalmi újságok) irányában is; formailag nagyon heterogén e csoport (plakát, szórólap, névjegykártya stb.); visszamenőleges gyarapításra alig-alig nyílik alkalom; a megyei könyvtárakban és a Budapest Gyűjteményben a hatalmas mennyiség eleve szükségessé teszi a válogatást, a megőrzésre érdemes és az érdektelen, jellegtelen nyomtatványok különválasztását, az utóbbiak selejtezését.

A helyismereti munka rendeltetéséből, a lokális tartalomról fakadóan fontos dokumentumtípus a könyvtárakban a *térkép*. Rendszerint atlaszokat és térképlapokat gyűjtenek (az utóbbiakat kéziratos változatban is), tematikai korlátozás nélkül, de ritkán dombortérképek szintén bekerülnek némelyik állományba.

A helyismereti *kották*, vagyis a speciális hangjegyírással rögzített hangszeres vagy vokális zenei alkotások lehetnek egylevelesek és kötetalakúak, illetve kéziratosak és nyomtatottak.

Helyi elhatározástól függ, hogy a könyvtár gyűjt-e *kéziratosokat* vagy sem, s ha igen, milyeneket. E dokumentumfajta lehet tényleges kézírás, gépirat és számítógépes kiírás: pl. szakdolgozat, napló, feljegyzés, levél, pályamunka, színházi súgókönyv, kutatási jelentés. Ritka kivételektől eltekintve egy vagy néhány példányban készül.

A *félig-publikált anyagokat* (nevezik őket szürke vagy nyers, esetleg szűk publicitású irodalomnak is) többnyire kis példányszámban sokszorosítják, de nem szánják terjesztésre. Főként a helyismereti információs szolgáltatás szempontjában igen fontos hivatalos dokumentumok (pl. testületi előterjesztések, közgyűlési beszámolók, zárszámadások, tervezési irányelvek) és a nem publikált konferenciái anyagok sorolhatók ide.

A *kép- és hangdokumentumok* (amelyeket emlegetnek hangos-képes vagy idegen szavakkal audiovizuális dokumentumokként is) képi formában vagy hangfelvételeken, esetleg a kettő ötvözeteként hordozzák a helyismereti információkat.

Az *állóképek* vagy ikonográfiai dokumentumok közül a könyvtári gyűjtőkörbe mindenekelőtt a nyomdai úton előállított, terjesztésre szánt vizuális ábrázolások tartoznak: képes levelezőlapok, sokszorosított metszetek és más grafikák, műnyomatok, újságokból, folyóiratokból és kiselejtezett könyvekből kivágott fényképek és rajzok. Az eredeti fényképeket (negatívjaikkal vagy anélkül) szintén majdnem mindent őrzik. Néhány könyvtárban eredeti festmények, grafikák gyarapítására is vállalkoznak. A helyismereti állományba magától értetődően bekerülhetnek az albumok, akárcsak a diafilmek (kockák vagy tekercsek) és a hologramok.

A zenei, ének- és beszédhangokat rögzítő hangfelvételek csoportjából a helyismereti állományba leggyakrabban (olykor kizárólag) a történetileg változó technikával született *hanglemezek* és *hangszalagok* kerülnek. A kereskedelmi forgalomba hozott és a belső felhasználásra készült felvételek egyaránt a gyűjtés tárgyát képezik, miként a helyi rádió (rádiók) hangszalagra rögzített műsorai is.

Az utóbbi időben lendült fel a lokális jellegű *videokazetták* könyvtári gyűjtése. A kép- és hanganyagot egyaránt tartalmazó dokumentumok iránti érdeklődés számottevően emelkedik. Az önkormányzati könyvtárak hivatottak a kábeltelevíziók műsorainak őrzésére is. Ma még ritka a hazai könyvtárakban a helyismereti tartalmú videolemez.

Hazánkban alig terjedt el a *mozgófilmek* (pergőfilmek) könyvtári gyűjtése. Ez elsősorban a technikai feltételek és a tradíciók hiányával magyarázható, de hozzájárultak a kezelés nehézségei is. Egyébként bármely fajtájuk – a dokumentum-, az ismeretterjesztő, az oktató-, a reklám- és a játékfilm stb. – egyaránt a tevékenység tárgya lehet, bármilyen fizikai jellemzői (fekete-fehér vagy színes, néma vagy hangos, széles vagy keskeny) legyenek is.

A helyismereti állományban helyet kapnak az eredeti dokumentumokat helyettesítő *másolatok* is. A korábbi folyóiratok és főleg a hírlapok pótlására szolgálnak a *mikrofilmek*, leginkább a tekercsek, ritkáb-

ban a mikrolapok (mikrofilmek). Különleges jelentőségüket az adja, hogy viszonylag csekély befektetéssel és olcsó berendezéssel az ország bármely pontján hozzáférhetővé válhatnak a helyi lapokban rejtőző információk. Sokáig a fotózás volt a beszerezhetetlen lokális dokumentumok lemásolásának egyetlen módja (nem számítva az eredeti formától elütő gép- vagy kézírást). A reprográfia fejlődése hozta magával a lényegesen olcsóbb *fénymásolás* elterjedését. Különösen hasznos forma a helyi vonatkozású cikkek, olykor a könyvrészletek és a képi ábrázolások visszamenőleges és kurrens beszerzésében. Hangfelvételek, videokazetták és mozgófilmek másolatai szintén lehetnek a helyismereti gyűjteményben. Ma már bármely típusba tartozó helyismereti dokumentumok *digitális másolataira* is gondolhatunk; részben a hiányzó eredetiek helyettesítésének, részben a meglévő darabok fokozott védelmének céljával.

Viszonylag új keletű dokumentumtípus a *számítógépes adathordozó*. Használatos a digitális vagy elektronikus dokumentum megnevezés is. Mára két alapvető változatuk alakult ki. Egyfelől a közeli (vagy helyi) elérésű dokumentumok: CD-ROM, DVD stb., vagyis a materiális formát öltő megjelenítések; másfelől a távoli elérésű dokumentumok, vagyis a csak hálózaton olvasható információk (adatbázisok, weblapok stb.). Nem nehéz megjósolni, hogy már a közeli jövőben újabb változatokkal számolhatunk. S az is bizonyosra vehető, hogy a helyi információk, dokumentumok megindult digitalizálása a technikai fejlesztés folytán felgyorsul, tehát ezek mind nagyobb hányada lesz hozzáférhető számítógépes adathordozón.

A helyismereti állomány gyarapítása

A helyismereti tevékenységnek a gyarapítás az a mozzanata, amikor az előző fejezetben vázolt gyűjtőkori szempontok alapján az állomány ténylegesen kialakul, fejlődik.

A helyismereti gyarapítás elvei

Már történt rá utalás, hogy a viszonylag fiatal könyvtárakban és különösen azokban, amelyek most szervezik meg a helyismereti gyűjteményt, elsődlegesen a *kurrens* gyarapításra kell súlyt fektetni. Ha következetes a munka, évek múltán szép, hézagmentes állomány formálódik. Természetesen a *retrospektív*, visszamenőleges beszerzés szintén nagyon fontos, főleg ott, ahol számottevő a régi anyag vagy nincs más, a régebbi dokumentumokat őrző könyvtár.

Az állományépítés nélkülözhetetlen segédeszköze a *dezideráta-jegyzék*, vagyis a helyismereti gyűjteményből hiányzó dokumentumokról vezetett és folyamatosan karbantartott lista.

A gyarapítás és a feltáró munka szoros kapcsolatban van egymással. Hiszen megfelelő gyűjtemény nélkül megfelelő feltárás sem végezhető, ugyanakkor éppen a feldolgozás során derülhetnek ki az állomány hiányai. A kölcsönösség érvényesül a gyűjtés és a használat, a tájékoztatás viszonyában is.

Nemcsak a gyűjtőkört, hanem a tényleges gyarapítást is célszerű *összehangolni* az egyes településeken, az egyes megyékben, továbbá a könyvtárak és a közgyűjtemények között, egyrészt a felesleges párhuzamosságok elkerülése, másrészt – és ez a döntő – a hézagmentes beszerzés érdekében.

Kölcsönösen előnyös lehet a *megyei és a többi önkormányzati könyvtár együttműködése* a gyarapításban. A megyei könyvtár az utóbbiak javára lemondhat bizonyos dokumentumok őrzéséről; eleve rendelhet számukra is; átengedheti a fölös példányokat; felhívhatja a figyelmet az újonnan megjelenő vagy felbukkanó kiadványokra, cikkekre, hangfelvételekre stb.; tájékoztatást nyújthat az antikváriumai lehetőségekről. A városi és községi könyvtárak pedig segíthetnek az adott településen közreadott kurrens dokumentumok beszerzésében, továbbá a retrospektív gyarapításban.

A gyarapítás módjai és forrásai

A megyei könyvtárak és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár helyismereti gyűjteményeinek egyik legfontosabb gyarapodási forrása a *kötelezpéldány-szolgáltatás*. A kormány legutóbbi, 1998-ban kibocsátott rendelete megújította, és részben kiegészítette azt a mintegy negyven esztendeje meglévő kötelezettséget, amely szerint bármely, az adott megyében (a fővárosban) előállított és nyilvánosságra szánt dokumentumból egy-egy példány illeti meg a megyei (a fővárosi) könyvtárat. A gyakorlatban azonban komoly problémát jelent, hogy a nyomdák (vagy más előállító helyek, továbbá az áttételesen felelős kiadók) egy része még mindig nem veszi komolyan a kormányrendelet előírásait, és nem küldi meg termékeit, olykor még felszólításra sem. Különösen nehéz a kisvárosi, községi, kerületi és az intézményi, iskolai lapok felderítése és beszerzése.

A *vásárlás* mind a kurrens, mind a retrospektív gyarapításban nélkülözhetetlen forma; az előbbiben sajátos válfaj az előfizetés. A frissen megjelenő helyismereti dokumentumok egy része kereskedelmi forgalomba kerül, másik része viszont közvetlenül a kiadótól (vagy a gyártó cégtől) vásárolható meg. A tájékozódásban az Új könyvek c. tanácsadó folyóirat, a periodikumok híradásai és ismertetései, a szórólapok és a reklámfüzetek, az olvasók jelzései, továbbá a Magyar Nemzeti Bibliográfia szériái és más bibliográfiák segítenek. A folyóiratokra és hírlapokra rendszerint elő lehet fizetni. Bonyolult feladat a külföldön kiadott helyismereti dokumentumok beszerzése, ebben leginkább az intézményi kapcsolatokra és a személyes összeköttetésre támaszkodhatunk. A visszamenőleges gyarapítás során célravezető az antikváriumok rendszeres látogatása és jegyzékeik lelkiismeretes átnézése, valamint a mind gyakrabban megrendezett aukciókon való részvétel. A megyei könyvtárak az Országos Széchényi Könyvtár és más nagy könyvtárak által közrebocsátott fölőspéldány-jegyzékek révén szintén hozzájuthatnak egy-egy könyvhöz, folyóirat-évfolyamhoz. A pénzügyi szabályok betartásával vásárolhatunk magánosoktól.

Olykor előfordul, hogy a könyvtár helyismereti állománya *ajándékozás* útján bővül. Egyik változata ennek a hagyományozás. Sajátos eset, amikor a könyvtár maga kezdeményezi ezt az aktust: olvasótól, azaz a kutatóktól, hallgatóktól, diákoktól stb. kér gépiratot, különlenyomatot, fénymásolatot. Voltaképpen idesorolható a könyvtári fölös példányok ingyenes átengedése is.

A csere szintén hagyományos, bár a lokális erőteljes jelenléte miatt kevésbé kiaknázható lehetőség a gyarapításra.

A közelmúltban előtérbe nyomult viszont a *dokumentumok helybeli készítése* (lapkivágatok, fénymásolatok, fotók, hang- és videofelvételek, esetleg mozgófilmek forgatása), illetve más cégnél, netán magánvállalkozónál készíttetése (mikrofilmek, fénymásolatok, hangszalagok, videokazetták stb.). Eredetiben beszerezhetetlen dokumentumok kerülhetnek az állományba digitalizálással, amely szintén történhet helyben vagy megrendelésre.

A helyismereti állomány kezelése

A könyvtári állomány kezelésének (nyilvántartásának, raktározásának, gondozásának) általánosan ismert szabályai érvényesek a helyismereti dokumentumokra is, a módszerek, eljárások szintén alkalmazhatók e területen. Mindazonáltal a helyismereti állomány sajátosságai felvetnek néhány olyan kérdést, amelyekről indokolt szólni.

A helyismereti különgyűjtemény

A közkönyvtárakban széles körben elterjedt gyakorlat, hogy a helyismereti állományt teljes egészében vagy részben *különgyűjtemény* formájában kezelik. Az állomány többi részétől való elválasztást több szempont indokolja.

- A dokumentumanyag speciális jellege, különleges értéke: bizonyos dokumentumtípusok csak a helyismereti vonatkozások miatt kerülnek a könyvtárba, illetve elűtő formai jegyeik miatt eleve külön kezelendők.

- A fokozott védelem követelménye: a dokumentumok jelentős része pótolhatatlan, egyedi darab és az állomány muzeális jellegéből is következik, hogy biztosítani kell a tartós megőrzést.

- A könnyebb, gyorsabb visszakeresés lehetősége.

- A propaganda feladatok hatékonyabb megoldása: az állományt vagy egységeit, egyes darabjait egyszerűbben és érzékletesebben lehet bemutatni a látogatóknak, hatásosabb iskolai órákat lehet tartani stb.

- A munka zavartalanabb megszervezése: a sajátos helyismereti tennivalók világosabbak, egyértelműbbek, kevesebb zökkenővel illeszthetők a könyvtári munkamenetbe.

A különgyűjtemény mennyiségi mutatói óvatosan értelmezendők, mert a magasabb szám nem feltétlenül jelent minőségi többletet. Gondoljunk például az aprónyomtatványok és a könyvek lényegesen különböző információs értékére. Tehát a darabszámok sokkal inkább a kezelési és nyilvántartási feladatok eltérő mennyiségét, semmint az információtartalmak arányát tükrözik.

A helyismereti dokumentumok nyilvántartása, tárolása és gondozása

Mindmáig hatályban van a kulturális és a pénzügyminiszter 1975-ben kiadott együttes rendelete a könyvtári állomány ellenőrzéséről, vagyis a leltározás és a törlés szabályozásáról. Eszerint minden könyvtári dokumentumról, tehát a helyismereti dokumentumokról is *állomány-nyilvántartást* (leltárt) kell vezetni. Nemcsak a jogszabály, hanem a könyvtári munka logikája is megköveteli, hogy valamennyi helyismereti dokumentumon szerepeljen az állománybélyegző (amely a tulajdonba vételt jelzi) és a nyilvántartási (leltári) szám. Mivel sok-sok bosszúság, belső konfliktus forrása, feltétlenül le kell szögezni, hogy a bélyegzés nem torzíthatja a könyvek, folyóiratok borító- vagy címlapjait, illusztrációit, nem gátolhatja az olvashatóságot, nem okozhat esztétikai károsodást. Mint ahogy arról már szó esett, a helyismereti állományból avulás címén csak kivételesen törölnek, más okokból (rongálódás, lopás, tűz stb.) viszont igen.

Amennyiben a könyvtár helyiségviszonyai megengedik, a helyismereti különgyűjtemény anyagát, különféle dokumentumait célszerű együtt, lehetőleg egy helyiségben vagy egymáshoz kapcsolódó szobákban tárolni. Szétदारoltság esetén biztosítani kell az összeköttetést. A raktári jelzet mellett (fölött, alatt) feltüntetik a különgyűjtemény speciális jelét is. A speciális kód használata akkor is ajánlatos, ha a helyismereti dokumentumokat a raktári állomány egészében helyezik el. Némely dokumentumféleség, elsősorban a mikrofilm őrzése meghatározott klimatikus körülményeket (állandó hőmérséklet, páratartalom stb.) követel, ezek garantálása azonban a hazai könyvtárak zömében nem lehetséges. Fokozott védelmet igényelnek a sérülékeny, törékeny dokumentumok (hangfelvételek, mozgófilmek, videokazeták, nagyméretű plakátok stb.).

A helyismereti *könyvek* első példányainak a helye a különgyűjteményben van. Ha nincs ilyen, akkor is prézens (csak helyben használható) anyagnak tekintik ezeket. Állományvédelmi szempontból elő-

nyös, ha a fűzött példányokat beköttesik, de a borító érintetlenül hagyásával. A füzetes évkönyvek, iskolai értesítők stb. közül több egymást követő szám is egybefogható. A *folyóiratok és hírlapok* egy-egy évfolyama tekintendő egy könyvtári, kötési egységnek, de az értékesebb egyes példányok, egyedi számok szintén állományba vehetők, éppen azok lokális jelentősége okán. A *lapkivágatok* őrzésére leginkább az egyenkénti borítékolás vált be. A sorszámozott borítékokat dobozokban vagy szekrényfiókokban helyezik el. Az *aprónyomtatványokat* a legtöbb könyvtárban ún. önfeltároló rendszerben tárolják, elsődlegesen vagy formai, vagy tartalmi csoportosításban; a megyei könyvtárakban inkább a földrajzi tagolás a kiindulás. Az *atlaszokat* és a kereskedelmi forgalomban vásárolható, hajtogatott térképeket a könyvekkel együtt kezelik, a nagyobb méretű *térképlapokat* pedig függesztve, fektetve vagy göngyölvé raktározzák. A bekötött *kották* és *kéziratok* (szakdolgozatok, disszertációk, pályamunkák stb.) szintén könyvnek minősülnek. A leveles kottákat, kéziratokat és többnyire a *félig-publikált anyagokat* mappákban, dobozokban, szekrényfiókokban őrzik.

Az *állóképek* közül a képes levelezőlapokat és a fotópapíron készült fényképeket eredeti formában, a kivágatokat, metszeteket, műnyomatokat viszont általában kartonlapra ragasztva, majd dobozokba vagy szekrényfiókokba helyezve tárolják. A fotók negatívjait kis tasakokba teszik. A diafilmek számára szabvány méretű dobozok kaphatók. Bár nem ideális megoldás, a *hangfelvételek* olykor a könyvtár zenei részlegében kapnak helyet, ugyanis a lehallgatáshoz szükséges berendezések ott vannak. Néha a *videokazettákat* szintén ide viszik.

A *mikrofilm*-tekerceket műanyag orsókon forgalmazzák és már a gyártó laboratóriumok szabványos alakú, kis papírdobozokba helyezik. A dobozok számára pedig ugyancsak szabvány méretű vaslemez szekrények vásárolhatók. A *fotó- és fénymásolatokat* célravezető az eredeti dokumentumtípus-hoz beosztani; a könyvrészletek is kezelhetők könyvként. A nyilvántartásban viszont mindenkor jelezni kell a másolat tényét. (Ezt egyébként a katalógusban sem árt feltüntetni, nehogy megtévesszük az olvasót.)

A *számítógépes adathordozók* közül hagyományos nyilvántartási és tárolási problémák a helyi elérésű dokumentumok esetében vetődnek fel. A távoli elérésű dokumentumok nyilvántartása egyúttal a feltárást is jelenti; hacsak nem készítünk róluk lemez- vagy papírváltozatot.

A helyismereti feltárás

A sokrétű és színvonalas feltárás előfeltétele annak, hogy a használók megfelelően tudjanak tájékozódni a helyismereti dokumentumokról és a lokális információk eljussanak hozzájuk. A könyvtári gyakorlatban különbséget teszünk a helyismereti gyűjtemény és a helyismereti dokumentumok feldolgozása között: az előző az adott könyvtár állományát regisztrálja, az utóbbi túlnyúlik azon és a más könyvtárakban, közgyűjteményekben, netán magánszemélyeknél található dokumentumokról, információkról is tájékoztat.

A helyismereti feltárás módjai és formái

A lokális dokumentumok, információk visszakeresésére három feltárási mód, szint szolgál.

- Az *önfeltáró módszer*: a gyűjtemények raktári rendjét úgy alakítják, hogy ez egyúttal a feltárás rendjét is biztosítja, azaz visszakeresés közben a használó vagy a könyvtáros magával a dokumentummal találkozik; nálunk elsősorban az állóképek és az aprónyomatványok tárolásánál alkalmazzák.
- A *katalógus*: az egyes dokumentumokról vagy részdokumentumokról (pl. cikkekről, hanglemekről egyes felvételeiről) bibliográfiai leírás készül, és ezeket állítják, sorolják valamilyen rendbe.
- A *faktográfiai feltárás*: a címadatokon túlmutató, mélyebbre hatoló, a dokumentumokban fellelhető tényadatokat és egyéb információkat tartalmazza.

A hazai gyakorlatban a helyismereti feltárás formailag vagy kartotékon (cédulán), vagy számítógépen történik. Mindkét változat egyaránt alkalmas katalógusok és faktográfiai adattárak építésére. A megszokott, könnyen kezelhető, különösebb anyagi befektetést nem igénylő *kartoték* még mindig gyakori, de fokozatosan tért hódít a *számítógépes feltárás* és belátható időn belül feleslegessé teszi a cédulákat.

A komputerek, illetve a betáplálható programok, az információs rendszerek előnyei máris vitathatatlanok. Csekély a helyigényük, ugyanakkor igen nagy mennyiségű adat, információ (akár hosszú szövegek és terjedelmesebb képek) tárolására alkalmasak. Viszonylag egyszerűen kivitelezhetővé teszik a többdimenziós (vagyis a több szempontú) feltárást és a gyors visszakeresést. Integrált bibliográfiai vagy/és faktográfiai adatbázis szerkeszthető bennük, az új tételek, adatok könnyen beilleszthetők. Az újabb szoftverek garantálják az egyidejű hozzáférést. Az Internet vagy más hálózat segítségével bárholnan elérhetők, a településen, megyén belül közös feltárási rendszerek alakíthatók ki: s a közeli vagy a távolabbi jövőben nyilván újabb és újabb lehetőségek tárulnak fel a könyvtárak, a helyismereti könyvtárosok előtt.

Mindhárom módnál és mindkét formánál alapvető *követelmény* a kurrensen beszerzett anyag mielőbbi katalógizálása vagy önfeltáró elrendezése, valamint az állomány retrospektív feldolgozásának teljessé tétele. Hasznos törekvés a mikroanalitikus feltárás, vagyis a bibliográfiai leírások szintjén túllépő információfeldolgozás, a faktográfiai adattárak vezetése. Módszertanilag az alábbi elvárások fogalmazhatók meg:

- a *megbízhatóság*: a gyűjtemény vagy a dokumentumok kijelölt körének teljes feltárása, a lényeges információk kiemelése, az ellenőrizhetőség és a visszakereshetőség;
- a *pontosság*: helyes, hiteles információk közlése;
- az *egységesség*: egy-egy feltárási módon, eszközön belül a következetesség elvének érvényesítése.

A helyismereti katalógusok

A helyismereti katalógusok egyrészt megegyeznek a könyvtári katalógusok közismert, általános típusaival (leíró, szisztematikus, tárgyszó, tárgyi, földrajzi, sorozati stb.), másrészt vannak sajátos, csak a helyismereti gyűjtemény dokumentumairól (pl. a helyi kiadványokról vagy/és a helyi nyomtatványokról, a plakátokról, a helyi szerzőkről, a helyi személyek életrajzairól, a helyi vonatkozású szépirodalom-

ról) tájékoztató változataik is. Korábban az volt a szokás, hogy a helyismereti különgyűjteményről, továbbá az egyes dokumentumfajtákról, dokumentumcsoportokról külön-külön *egyedi* katalógusokat építettek. A számítógép könyvtári alkalmazása előtérbe állította az összevont (vagy egységes), más szóval *integrált* katalógust, amikor egyetlen bibliográfiai adatbázisban szerepel az állományról készített valamennyi leírás és csak a első tagolás vagy a speciális kód különbözteti meg egymástól az egyes állományrészek dokumentumait.

A helyismereti katalógusok *tételeinek* (rekordjainak) megalkotása a bibliográfiai leírás nemzetközi szabványaihoz igazodik, ám azok konkrét alkalmazásában – leginkább a számítógépes programok kényszerítő hatására – lehetnek és vannak eltérések. A lokális dokumentumok feltárása közben gyakran felvetődnek olyan igények, amelyek szükségessé teszik a szabványos leírásokban nem szereplő információk regisztrálását is: pl. intézmények alapítási éve, szerzők és más személyek születési-halálozási dátumai. A helyismereti katalógusban különösen fontos a személynevek pontos azonosítása, a testületi nevek változásainak követése, az egyforma alakban használatos földrajzi nevek megkülönböztetése stb., ezért mindezek jelzésére szintén szükséges lehet többletadatok bevitelére.

Egyfelől gyakoriságuk, másfelől a sajátos tartalmi problémák miatt indokolt külön is foglalkozni a helyismereti kép- és cikk-katalógusok szerkesztésével.

A *képkatalógus* elsősorban a könyvekben, folyóiratokban, újságokban, esetleg az egyedileg leírt aprónyomtatványokban fellelhető képi ábrázolásokról (fotókról, rajzokról, reprodukciókról stb.) készül. Természetesen más állóképek (képes levelezőlapok, eredeti fotók, diakockák stb.) adatai is bekerülhetnek, ez azonban a magyarországi könyvtárakban még legfeljebb kísérletként fordul elő. Az első lépés a feldolgozandó könyvek és időszaki kiadványok számbavétele, majd a sorrend megállapítása. A periodikumok közül előnyben részesítendő a képes lapok és a helyi újságok képes mellékletei. A válogatás viszonylag egyszerű feladat, mert a helyi kötődésen kívül az egyetlen szempont a képi ábrázolás információtartalma, tájékoztató értéke. Ha a kép rossz minőségű, akkor a leírásban indokolt utalni erre a tényre. A katalógustételben összevonhatók ugyanazon kép különböző közlései, de semmiképpen sem ugyanazon tárgy, személy stb. különböző ábrázolásai, fényképei. A leírásban a következő adatokat kell szerepeltetni: cím (ha nincs képaláírás, szögletes zárójelben ún. fiktív címet adunk), szerző (alkotó), keletkezés éve (ha kideríthető), lelőhely; nagyon fontos az oldalszám feltüntetése, mert ugyanazon objektumról, személyről, eseményről egy-egy könyvben vagy lapszámban több képet is hozhatnak. Az annotációba kerül a kép jellege, műfaja, mérete, színezése, esetleg tájolása; a tartalmi ismertetés szintén itt történik: pl. milyen létesítmények vagy kik láthatók rajta.

A *cikk-katalógus* építését az a felismerés vezérli, hogy az adott hellyel kapcsolatos információk zömét a helyi sajtó és az ún. országos vagy regionális lapok helyi tartalmú írásai hordozzák. Magas a hírlapcikknek történeti forrásértéke is, hiszen az eseményekkel egyidejűleg keletkezett dokumentumok gazdag tényanyagot közölnek, és a korszellemet tükrözik. Ezeknek az információknak a számbavétele, az olvasók, kutatók tájékoztatása megkerülhetetlen feladata a könyvtáraknak. Elvileg minden olyan közlemény feltárandó, amely alkalmas arra, hogy a kutatóknak, az érdeklődőknek (ideértve a későbbi korok könyvtárhasználóit is) segítséget adjon az adott megye, település múltjának és mai életének megismeréséhez, értékeléséhez. A könyvtárosok viszont óhatatlanul szembekerülnek három gyakorlati problémával: *miből* merítsenek (vagyis milyen periodikumokat tárjanak fel); *mit* vegyenek fel (azaz mi tekinthető „alkalmas”-nak); *hogyan* regisztrálják a kiválasztott adatokat. A megoldás módozatairól heves szakmai viták folynak, és ezek valószínűleg sosem szűnnek meg.

A tapasztalatok szerint különbség teendő – noha a határvonal mindkét esetben viszonylagos – az országos és a helyi sajtótermékek, valamint a folyóiratok és a hírlapok feltárása között.

Az *országos* érdekű, országos terjesztésre szánt lapokban a helyismereti közlemények előfordulása esetleges és ritka. Ha egy adott hely szemszögéből néztem, hasonló a helyzet a más megyékben vagy városokban kiadott helyi orgánumokkal, valamint – részben – a regionális lapokkal. Mindebből következően ezeknek a periodikumoknak a rendszeres figyelése, illetve retrospektív feltárása, közelebbről az adott helyre vonatkozó cikkek leírása fontos, ám a lapok hatalmas mennyisége miatt nagyon nehéz és roppant időigényes feladat.

A *folyóiratok* közleményeinek információtartalma általában olyan értékű, hogy a válogatás szükségessége szinte fel sem merül, csupán a helyi kötődés tényét kell megállapítani; ezzel szemben az

újságok feldolgozásánál a legnagyobb gondot a cikkek rendkívül differenciált információs értéke, valamint a szelekció ebből fakadó kényszere okozza.

A *helyi lapok* csak helyben tárhatók fel. A jelző elsősorban arra utal, hogy egy-egy periodikum a település, a megye, a kerület, az üzem, az intézmény stb. lakosainak informálását szolgálja, a kiadó csak e körülhatárolt közegben forgalmazza, a közzétett ismeretek zöme helyi vonatkozású. Kissé tárgyból értelmezésben az adott helyen kiadott országos vagy regionális folyóiratokat, netán újságokat is magában foglalja. A könyvtárak helyismereti feltáró munkájában szükségszerűen az előbbi csoport minősül elsődlegesnek. A helyi hírlapok cikkeinek analitikus leírásakor számos tartalmi és metodikai kérdés vetődik fel. Több kísérlet tanulságai bizonyítják, hogy a hírlapi információk teljességre törekvő feltárása aligha valósítható meg. A kutatók egybehangzó véleménye szerint nem is érdemes ezzel próbálkozni, mert az ömlesztett teljesség voltaképpen nem segítség, hiszen ugyanazzal az adathalmazzal kell szembenézni, mint a lapokban. Más tartalmi okok is a szelekció mellett szólnak: a hírlapi információk egy része idővel elavul, illetve máshol, könyvekben könnyebben fellelhető; a közlemények jelentékeny hányadának csak az adott időben és szöveggörnyezetben van kommunikációs tartalma (pl. hirdetések, folyamatosan zajló események) vagy tömeges voltukban rejlnek az értékek (pl. rendőrségi hírek, szociográfiai riportok), tehát az eredeti megtekintése a kutató részéről elengedhetetlen. A *válogatás*, azaz annak eldöntése, hogy a helyi hírlapokból mit vegyenek fel, illetve mit hagyjanak el, a szokásosnál elmélyültebb mérlegelést és nagyobb gyakorlatot kíván. A történeti kutatás és a könyvtári tájékoztatás tapasztalatai arra intenek, hogy célszerű különbséget tenni az újságok diakronikus és szinkronikus anyaga között.

A *diakronikus* (vagyis a történeti jellegű) cikkek a hírlap megjelenéséhez képest korábban (még pontosabban: nem egyidejűleg) lezajlott eseményekről, folyamatokról tájékoztatnak; ezek katalogizálása okvetlenül szükséges, hiszen nem tudható, hogy egy-egy témáról, személyről, intézményről stb. melyik újság és mikor jelentetett meg érdemleges információkat. A *szinkronikus*, vagyis az egyidejű eseményekről, folyamatokról szóló közleményeket a korszakkal, az adott kérdéssel foglalkozó kutató vagy az iránt érdeklődő olvasó katalógus nélkül is megtalálhatja, ráadásul szöveggörnyezetben; ez nem teszi feleslegessé a feltárást, de szigorúbb szelekciót enged, amit az írárok igen-igen magas száma is megkövetel. Könnyebbé teszi e feladatot, ha a szinkronikus anyag katalogizálását összekapcsoljuk a kurrens eseménynapló vagy/és a retrospektív kronológia vezetésével, azaz a dátumokhoz köthető adatokat csak az utóbbiban regisztráljuk. A könyvtárak a helyi hírlapok helyi tartalmú szinkronikus közleményei közül általában felveszik: a megye, egy település vagy egy természetföldrajzi egység egészéről szóló cikkeket; a földrajzi környezetet bemutató munkákat; a társadalmi élet különböző szektorairól új és hasznosítható ismereteket közlő írárokat; a helyi önkormányzat vezető testületeinek határozatait; a nevezetes helyi személyekkel és a kiemelkedő személyiségek helyi kapcsolatával foglalkozó publikációkat; az adott helyről írt vagy ott kiadott könyvekről, folyóiratokról, a helyi kiállításokról, hangversenyekről, színházi előadásokról, tv- és rádióműsorokról stb. közzétett kritikákat; a helyi tartalmú (az adott helyről szóló, ott játszódó) szépirodalmi műveket. Többször egyenkénti mérlegelés után döntenek az alábbiak bibliográfiai leírásáról: hosszabb hírek; sporttárgyú cikkek; társadalmi-politikai ünnepek, nagygyűlések anyaga, politikusok látogatásai; az adott helyen rendezett konferenciákról megjelent beszámolók; a konkrét időponthoz kapcsolódó eseményekről készült tudósítások. Rendszerint kizárják: a helyi kishíreket, a műsorokat, a családi és hobbi rovatokat, az ún. közérdekű közleményeket, az érdektelen, reklámizáló nyilatkozatokat, a sporthíreket, a hirdetéseket és a hirdetményeket.

A faktográfiai feltárás lehetőségei

A ténybeli adatokat rögzítő faktográfiai feltáráshoz számos változata, válfaja alakult ki. A hazai közkönyvtárak helyismereti gyakorlatában az eseménytár és a biográfiai index szerkesztése a legkedveltebb.

Az *eseménytár* kronológiai, időbeli információkat tartalmaz. Minden adatnak három alapeleme van: egy időpont (év, hónap, nap), egy esemény (amely akkor történt) és egy hely (ahol történt). Négy típusával találkozunk:

- kurrens eseménynapló: folyamatosan, napról napra vezetik az adott helyen lezajlott eseményekről, közvetlenül azok megtörténte után, gyakorlatilag velük egy időben;
- retrospektív kronológia: az adott hely teljes történeti kronológiáját vagy egy-egy korszak eseményeit foglalja össze;
- évfordulónaptár: egy pontosan körülhatárolt időszakra (évre, hónapra stb.) előre jelzi az esedékes évfordulókat;
- perspektivikus eseménytár: a várható, tervezett eseményekről tájékoztat.

Az elrendezés az első kettőnél és a negyediknél az évek, ezen belül a naptári napok sorrendje, a harmadiknál pedig elsődleges a napok szerinti csoportosítás, majd az évek időrendje következik.

A *biográfiai (életrajzi) index* a helyi személyekre vonatkozó legfontosabb, az azonosításhoz elengedhetetlenül szükséges információkat öleli fel: név (névváltozatok, álnévek); azonos neveknel megkülönböztető jelzések, szavak; a születés és a halálozás helye, éve (esetleg hónapja, napja); foglalkozás, tisztség, munkásság területe stb. (vagyis amiért felveszik a jegyzékbe); a helyi kötődés jellege (származás, működés helye stb.), időpontja; a forrás, ahonnan bővebb ismeretek szerezhetők róla. Néhol a fontosabb művek (erősen rövidített leírással) és az illető által szerkesztett periodikumok felsorolása szintén bekerül az adattárba. Élő személyeknél előnyös a munkahely és/vagy a lakcím, meg a telefonszám feljegyzése. A biográfiai indexet folyamatosan gondozni kell, kiegészítve az új vagy újonnan felbukkanó információkkal.

A faktográfiai feltárás egyéb lehetőségeit e helyen csak erősen vázlatosan, mintegy felsorolásszerűen tekinthetjük át:

- *statisztikai adatgyűjtemény*: a különböző helyeken található, ún. szórt statisztikai információkat gyűjti össze egy helyre;
- *címtár*: kurrensen szerkesztik, azaz a mindenkori jelen adatait tartalmazza, általában témarendben; ma már üzleti vállalkozásban számos változata jelenik meg, ezért a könyvtárak számára csak a házagpótló összeállításokra érdemes energiát fordítani; ezek közé sorolható a helyi (vagy megyei) könyvtárak címtára;
- *helyi gyűjtők nyilvántartása*: olyan személyek adatbázisa, akik könyveket, műtárgyakat, ásványokat és egyebeket gyűjtenek, és gyűjteményeik tudományos vagy közművelődési célra hasznosíthatók;
- *utcanévek mutatója*: akkor igazán jó tájékoztatási segédlet, ha a mindenkori nevek mellett a régebbi elnevezéseket is regisztrálják, továbbá névmagyarázattal, helytörténeti és művelődéstörténeti adalékokkal egészítik ki; közeli rokonságban áll vele a *történeti helynévgyűjtés*;
- *irodalmi és történelmi emlékhelyek összeírása*;
- *genealógiai* vagy származástani *táblázatok* (másként: családfák) a jelesebb, az adott hely életében meghatározó szerepet játszott családokról;
- *archontológiai lajstromok*: a település vagy a megye múltbeli tisztség- és hivatalviselőinek (polgármesterek, főispánok, püspökök, lelkészek, falusi bírók stb.) időrendi listája;
- *cégérek, cégtáblák tára*.

Külön említendők a *szemelvénygyűjtemények*, amelyekkel főként a kisebb könyvtárak gazdagíthatják információkészletüket az adott helységekre vonatkozó szövegek, szemelvények kiírásával, kimásolásával, összegyűjtésével. Ugyanezt a nagyobb könyvtárak is megtehetik egy-egy szűkebb téma vagy egy-egy helyi személy esetében. A számítógépes technika fejlődése lehetővé tette a *teljes szövegű* helyismereti *adatbázisok* szerkesztését, fejlesztését is.

Különleges feladat a könyvtárak számára a korábban megjelent vagy napjainkban megjelenő, de mutatóapparátust nem vagy csak részben tartalmazó helytörténeti-helyismereti könyvek utólagos *indexelése*. Kétségtől való ideigényes vállalkozás, de a befektetés hamar megtérül.

A helyismereti állomány használata

A társadalmi igények, szükségletek

A helyismereti információk iránti igények alapvető, általános történeti-társadalmi oka, forrása a társadalmi élet földrajzi tagolódása, az emberek szoros kötődése egy szűkebb környezethez. A szülőföld, a lakó- és munkahely, a helyi örökség, a helyi értékek megismerése, ápolása természetes emberi vágy, hiszen gazdagítja a személyiséget, hozzájárul a tartalmasabb élet kialakításához.

A könyvtárakban már a konkrét igények jelentkeznek. A tapasztalati tények, valamint a reprezentatív mintavétellel kiválasztott megyei és városi könyvtárakban 2000-ben lefolytatott felmérések eredményei egyaránt azt bizonyítják, hogy az igények rendkívül változatosak és sokrétűek. A regionális irányú tudományos kutatás, a közigazgatási irányítás, a politikai élet, a gazdasági (ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, pénzügyi stb.) tevékenység, a közlekedés és a többi infrastrukturális szolgáltatás, a településfejlesztés, a környezetvédelem, az iskolai oktatás, a szakmai és a közművelődés, a tömeg-tájékoztatás, a művészet, a honismereti mozgalom, az idegenforgalom, az egyéni kedvtelés stb. egyaránt talaja, forrása lehet olyan szükségleteknek, amelyek a helyismereti tevékenység révén elégíthetők ki.

A helyismereti információk, dokumentumok iránti igények erőteljesen differenciálódnak és földrajzilag kiterjedtek; a statisztikai mutatószámok alapján tekintélyes hányadát alkotják a könyvtárakkal szemben támasztott tájékoztató-tájékoztatási igényeknek. Fontos társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális érdekek, problémák szülik őket; kielégítésük anyagilag és szellemileg egyaránt komoly erőfeszítéseket, mind több időt és energiát, egyre magasabb felkészültséget követel a könyvtáraktól, könyvtárosoktól.

A konkrét kérések, kérdések koronként és helyenként is változnak: hol ez, hol az kerül előtérbe, de mindig és mindenütt elsőrendű követelmény a minél teljesebb és pontosabb válaszadásra való felkészülés, mindennekeelőtt a történeti és jelenkori tájékozódást biztosító gazdag és hozzáférhető gyűjtemény létrehozása, annak feltárása, továbbá a hagyományos és a számítógépes tájékoztatás lehetőségeinek megteremtése.

A helyismereti dokumentumok használatának sajátosságai

A helyismereti külföldgyűjtemény – mint ahogy ezt már hangsúlyoztuk – mindenütt *prézens anyag*-nak minősül, azaz csak helyben használható. Ha nincs külföldgyűjtemény, a könyvek, a periodikumok, a hangfelvételek, a videokazetták és a digitális lemezek első példányai, továbbá bizonyos dokumentumfajták (a mikrofilmek, az aprónyomtatványok, az állóképek, a lapkivágatok, a kéziratok, a félig-publikált anyagok, a mozgófilmek) akkor is *prézens* jellegűek. E szigorítást indokolja az állomány kivételes értéke és az, hogy a helyismereti dokumentumokból általában csak egy példány van, továbbá így a gyűjtemény darabjai bármikor bárki számára hozzáférhetők. A keresettebb helyi tartalmú könyvek (időszaki kiadványok, hangfelvételek, videokazetták, CD-ROM-ok) második vagy inkább harmadik, negyedik példányait és a helyi szírók, művészek munkáinak duplumait a kölcsönözhető állományban, az olvasóteremben, netán a gyermekkönyvtárban célszerű elhelyezni, éppen a külföldgyűjtemény tehermentesítése és védelme érdekében.

A helyben használat elrendelésén kívül lehetnek egyéb korlátozások is: a „belső használatra” vagy „bizalmas” jelzéssel ellátott nyomtatványok, félig-publikált anyagok, aztán a pornográf, fájgyűlöltre szító és a régi, védett kiadványok csak külön engedéllyel adhatók kézbe.

A helyismereti külföldgyűjtemény használatának is vannak elengedhetetlen *objektív feltételei*: a könyvtár egészéhez igazodó nyitva tartás; megfelelő helyiség(ek); állandó ügyelet; kellő technikai berendezés; fénymásoló; az olvasók által is kezelhető számítógép stb.

A mindinkább előtérbe kerülő *másolat-szolgáltatás* jelentheti – amennyiben a szerzői jogi törvény paragrafusai megengedik – fény- és fotómásolatok készítését, hangfelvételek és videokazetták, mozgófilmek átjátszását. A másolatért általában térítést kérnek.

A helyismereti tájékoztatás

A helyismereti tájékoztatás szerves része a könyvtárak tájékoztató szolgálatának; irányai, módszerei, formái nem mutatnak sajátos vonásokat, eltérés a tartalomban van. Térbeli, szervezeti elkülönülés szintén lehet, ha a helyismereti munka külön részlegben, helyiségekben folyik.

A helyismereti tevékenységben is a tájékoztatás két irányát szokás megkülönböztetni: passzív (vagy visszakereső), amikor a használó, az olvasó a kezdeményező; aktív (vagy szétsugárzó), amikor a könyvtár elébe megy az igényeknek, kéréseknek. A számítógép intenzívebb alkalmazásával a határvonalak elmosódnak. A helyismereti állomány alapján az információszolgáltatás következő *passzív* fajtái nyújthatók – szóban, írásban (képben, hangfelvételen) és számítógépen: felvilágosítás-eligazítás, adatszolgáltatás, könyvajánlás, irodalomkutatás, témafigyelés; speciális forma az információs iroda, amely elsősorban ún. közérdekű (helyesebben: közösségi, köznapi, praktikus) tájékoztatást végez. Az *aktív* vagy szétsugárzó tájékoztatás elsősorban a helyismereti kiadványokban ölt testet. Hatókörét tetemesen megnöveli a számítógép és a távközlési technika együttes alkalmazása, hiszen a helyismereti információk a munkahelyek, családi otthonok termináljaira akadály nélkül rákerülhetnek.

A helyismereti és az általános tájékoztatás segédleteinek, információforrásainak típusai megegyeznek. Szokás a primer (elsődleges) és a szekunder (másodlagos) források megkülönböztetése. Az előbbiekből (monográfiákból, cikkekből, lexikonokból, faktográfiák összeállításokból stb.) közvetlenül meríthetők adatok, az utóbbiak (elsősorban a bibliográfiák) irodalmi hivatkozásokat közölnek, azaz közvetve használhatók. A helyismereti munkában másféle szempont szerint elkülöníthető két csoport:

- az általános vagy az ún. országos tájékoztatás azon segédletei, amelyek helyismereti információt is vagy főleg helyi vonatkozású, regionális irányú adatokat tartalmaznak (pl. Magyarország honismereti bibliográfiája, helységnévtárak, Nagy Iván családtörténeti táblázatai, irodalmi helynevek lexikona, cégjegyzékek, gazdacimtárak, földrajzi nevek etimológiai szótára);
- a helyismereti állomány dokumentumai: településtörténeti monográfiák, régészeti topográfiák, helyi címterek, útkönyvek, megyei statisztikai évkönyvek, műemléki kataszterek, helyi személyiségek életrajz-gyűjteményei, lokális bibliográfiák stb.

A helyismereti állomány népszerűsítése

A helyismereti dokumentumok és információk *népszerűsítésének* számos eredményesen alkalmazható módszere, eszköze van: képes ajánló album, plakát, szórólap, hirdetés a helyi lapban, rádióban, televízióban, figyelemfelkeltő szövegek, képek a könyvtár honlapján stb. Ha a könyvtár tájékoztató füzetet ad ki szolgáltatásairól, a helyismereti tevékenységről célszerű külön fejezetben vagy oldalon írni. Sokat segít a rendszeres beszélgetés az olvasókkal, a potenciális használókkal. Fontos a könyvtár jelenléte – dokumentumaival, információival – a helyismereti rendezvényeken, a helyi pályázatokon, munkatársai révén a honismereti mozgalomban.

Kitűnő alkalmat kínálnak a helyismereti anyag, információk megismertetésére, szélesebb körbe történő eljuttatására a *rendezvények*. Számos változatuk van, az alábbiakban a legsűrűbben előfordulókat soroljuk fel:

- *Kiállítások* a helyismereti dokumentumokból, önállóan vagy más kiállítás részeként, esetleg egyéb rendezvényekhez kapcsolódva;
- *előadások* helyi témákról, továbbá helyi személyek (írók, művészek, tudósok stb.) vagy együttesek (zenekarok, színjátszó körök stb.) közreműködésével; kombinálhatók vetített képekkel, zeneszámokkal, versmondással stb.;
- *hangversenyek*, amelyeken helyi énekesek, zenészek, együttesek stb. szerepelnek vagy helyi felvételeket játszanak be hanglemezeiről, hangszalagról;
- *film- és videovetítések* önállóan is szervezhetők: pl. a helységről szóló játék- vagy dokumentumfilmek (köztük amatőr munkák) bemutatása, a kábeltelevízió műsorainak újrajátvása stb.;
- író-olvasó, szerző-hallgató stb. *találkozók*: ezek még mindig népszerűek, akárcsak a jeles személyiségekkel rendezett beszélgetések;

- *kerekasztal*: egy megbízott vitavezető irányításával néhány meghívott vendég beszélget a település jelenéről vagy múltjáról s ebbe a jelenlévők bekapcsolódhatnak;
- *fórum* szintén szervezhető a könyvtárban, bármilyen helyi témáról, kérdésről;
- *vetélkedők*: kezdeményezheti a könyvtár, ám az is lehetséges, hogy csak a helyszínt biztosítja;
- *klubok, szakkörök*: az előző formához hasonlóan ezeket működtetheti maga a könyvtár (esetleg a vezető is könyvtáros) vagy csak a helyiséget biztosítja;
- *tanórák*: szerényebb változatban ezek az iskolai osztályok könyvtárlátogatását, közelebből a helyismereti állomány, a fontosabb lokális dokumentumok megismerését jelentik; hatékonyabb forma, ha a helyismereti témát feldolgozó iskolai óra a könyvtárban zajlik, erre nemcsak az iskolai, hanem az önkormányzati könyvtárak is szívesen vállalkoznak.

A helyismereti kiadványok

A helyismereti publikációs tevékenység jelentősége

A helyismereti gyűjteményekben, dokumentumokban rejtőzködő hatalmas információkincs feltárásának, közzétételének és propagálásának egyik módja, eszköze a publikáció.

A könyvtárak társadalmi hivatásukból fakadóan, rendeltetészerűen jelentetnek meg bibliográfiákat, adattárakat és más összeállításokat. A publikációs tevékenység a könyvtári szolgáltatások fontos eleme, a szétszóró tájékoztatás leghatékonyabb formája és a tudományos funkció gyakorlásának fő területe.

A közkönyvtárak publikációs tevékenységében feltétlenül indokolt a *helyi profil* előtérbe állítása. A helyismereti kiadványok ugyanis hézagpótlóak, rendszerint csak az adott város, község, kerület, megye vállalkozik a megjelentetésükre. Vagyis a könyvtárak birtokában lévő kimagasló értékű helyismereti-helytörténeti forrásanyag kiaknázása nemcsak lehetőség, hanem kötelesség is. A fejlett helyismereti gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakban aligha túlzott követelmény, hogy a gyarapításon, a feltáró és a passzív irányú tájékoztató munkán felül kapcsolódjanak be a bibliográfiák és az adattárak készítésébe, sőt amennyiben a személyi feltételek adottak a szűkebben értelmezett tudományos kutatásba is. Az ismeretek tudományos igényekkel, módszerekkel történő rendszeres feldolgozását nagymértékben megkönnyíti, hogy a kutatási segédletek is rendelkezésre állnak. A könyvtárosok a helyismereti munkával összefüggő módszertani-elméleti vizsgálódásokat szintén folytathatnak. Egy-egy könyvtár a helyismereti-helytörténeti kutatás révén (vagy elsősorban annak révén) tudományos műhely lehet.

Az alapos munkával, színvonalasan elkészített, tartalmasabb publikációk az alkalmi felhasználóság mellett hosszú ideig funkcionálhatnak *tájékoztatói segédlet*ként. Az ilyen kiadvány *propagálja* is a könyvtárat, illetve a helyismereti állományát vagy annak valamelyik részét. A bibliográfiák, faktográfiák segédletek összeállítása, a tanulmányok írása stb. előnyösen hat vissza a *gyarapításra* és a *feltárára*: hiányok derülnek ki, a katalógizálás vagy adattárépítés új szempontokat nyer stb. A publikálás, a kutatás a tapasztalatok szerint elősegíti a könyvtárosok önképzését, ismereteinek bővülését, szemléletük helyes irányú formálódását, azaz a *továbbképzésnek* is egyik eszköze. A publikációs tevékenység hozzájárulhat a könyvtárak és a könyvtárosok „rangemeléséhez”, növelheti a tekintélyüket, a megbecsüléseket.

A helyismereti publikáció lehetőségei

A publikálásnak hagyományos módja a nyomtatás (tágabban: a sokszorosítás). A közzétételnek más formái is lehetőségek: a videofilm, a hangszalag, az audió-CD, a diasorozat, a digitális kiadvány (leginkább a CD-ROM) stb. Ezek megjelenhetnek önállóan vagy rejtetten, azaz egy másik kiadvány részeként vagy részleteként. Voltaképpen e sorba tartozik az előadás, a rádió- és televízió műsor, illetve annak valamely szakasza is.

A helyismereti publikációk között mindmáig legismertebbek és leggyakoribbak a nyomtatott (vagy sokszorosított) közlemények. A könyvtárak, könyvtárosok helyismereti kiadványai, publikációi *formailag* többnyire a következők:

- önálló kiadványok – a könyvtár (vagy a vele társuló szervek, intézmények) gondozásában; készíthetik a saját munkatársai vagy vállalkozhat mások produktumainak a közreadására is; sajátos változat a helyismereti tanulmánykötet (tanulmánygyűjtemény);
 - könyvtári évkönyv vagy abban közlemény;
 - könyvtári folyóirat, híradó, hírlevél vagy abban cikk;
 - más – főleg helyi – kiadványokban résztanulmány, bibliográfia, kronológia, netán mutató; elsősorban a múzeumi és levéltári évkönyvekben (sorozatokban), az egyetemi és főiskolai actákban, az önkormányzatok által finanszírozott város- és községtörténeti összefoglalásokban, a vállalat- és iskolatörténeti feldolgozásokban nyílik lehetőség;

- folyóiratcikk – helyi és országos folyóiratokban, honismereti híradókban;
- újságcikk – a településen vagy a megyében napvilágot látó, illetve az ún. országos (jórészt fővárosi) napi- és hetilapokban.

A helyismereti publikációs munkának a felölelt, feltárt információk jellege és a közlemények *rendel-tetése* szerint öt fő iránya különböztethető meg.

A *bibliográfiák* az adott helyre vonatkozó dokumentumok vagy azok valamely csoportjának számbavételére vállalkoznak; másodlagos információszolgáltatást végeznek, az információkat a bibliográfiai leírás szintjén közlik, közvetítik. Számos fajtájuk ismert: pl. táj-, megye-, város- és falubibliográfia, könyv-, sajtó-, cikk- és képbibliográfia, diszkográfia, személyi bibliográfia; s ideszámítanak a közzétett lelőhely- és állományrész-katalógusok, az állománygyarapítási tanácsadó jegyzékek, a helyi folyóiratok repertóriumai is.

Az *adattárak, dokumentumgyűjtemények* a faktográfiai feltárás műfajai, s szintén szekunder ismeretközlésnek minősülnek. Ugyanazok a fajták jelölhetők meg, mint a helyismereti feltárásról szóló fejezetben (eseménytárak, biográfiai indexek, szemelvénygyűjtemény, címtárak stb.), de itt külön is kiemelendők a könyvtári minervák és a könyvtáros-kislexikon névvel illetett adattárak. Csak kiadvány formában készülnek a lokális idézetgyűjtemények, a helyi szépirodalmi és zenei antológiák, reprodukciós albumok. A bibliográfiákkal együtt az aktív, szétsugárzó tájékoztatás feladatait látják el.

A *tanulmányok és forráskiadványok* a tudományos kutatás termékei, eredeti, elsődleges (primer) információkat tartalmaznak. Elsősorban a helyismereti-helytörténeti tanulmány és esszé említendő, de idesorolhatók az ismeretterjesztő közlemények (mindháromnak van szóbeli változata: az előadás), továbbá a tudományos művekről a tudomány szempontjainak alkalmazásával született recenziók, sőt némely esetben a publicisztikai írások is. A forráspublikáció főként a helytörténetírásban használatos közlési forma; kiértelt szabályai vannak és ezeket kötelező betartani. Voltaképpen e kategóriába tartoznak a hasonló kiadások is. Feltétlenül szólni kell arról, hogy a könyvtárak, a könyvtári tevékenység múltjának, fejlődésének feldolgozása, a mostani és majdani könyvtártörténeti kutatás elsődleges forrásainak összegyűjtése, rendszerezése és közreadása mindenekelőtt e szakma képviselőinek a nemes és szép kötelessége.

A *propaganda-összeállítások* és az alkalmi jelleggel közreadott meghívók, könyvjelzők, rölap-bibliográfiák, programfüzetek, könyvtári tájékoztatók, kiállítási katalógusok, ex librisek stb. elsősorban a helyismereti állomány és a lokális dokumentumok népszerűsítését szolgálják.

A *módszertani-elméleti írások* a helyismereti munka egészével vagy részkérdéseivel foglalkozó cikkek, módszertani levelek, útmutató vagy tanácsadó füzetek. E tevékenységi ág elméleti-metodikai meg-alapozását, támogatását, magasabb színvonalra emelését célozzák; helyben (a megyében, a településen) és központilag (a könyvtári szaksajtóban, országos kiadók vagy a Könyvtári Intézet gondozásában stb.) egyaránt napvilágot látnak.

Ezek a típusok kombinálhatók is, mégpedig sok változatban. A kategóriák, a határvonalak nem merevek, mivel némelyik műnek két-, sőt háromféle szerepe is lehet. Jellegzetes példa erre a helyi könyvtári folyóirat (hagyományos megnevezéssel: híradó), amely tudományos produktumokat, bibliográfiákat, eseménytárakat, felhívásokat, az adott intézmény (és/vagy a hálózat) működésével kapcsolatos adatokat, beszámolókat, elemzéseket és metodikai fejtegetéseket is közölhet.

A helyismereti munka szervezése

A helyismereti munka szervezése e tevékenység kezdete óta folyamatosan változott és az újabb és újabb feladatok, technikai megoldások jelentkezése folytán feltehetően ezután is változni fog. Eltérés mutatkozik könyvtártípusonként, sőt könyvtáranként, mivel erős a függés a helyi viszonyoktól, hagyományoktól, lehetőségektől, a személyi feltételektől, a vezetés szemléletétől stb.

Ha ez a kérdés felvetődik, alapjában véve kétféle válasz fogalmazódik meg. Az egyik így szól: a helyismereti tevékenységnek szorosan be kell épülnie a könyvtári munkafolyamatokba, azoknak szerves részét, egyik vetületét kell alkotnia, a maga szervezeti konzekvenciáival együtt. A másik megközelítés szerint a helyismereti munka a könyvtári tevékenység egyik részterülete, tehát szervezetileg, munkarendileg is elkülönítendő. Ezek az elvi álláspontok közelíthetők egymáshoz, sőt a könyvtári gyakorlat ki is kényszerítette a közeledésüket.

A kedvező szervezeti modell kialakítására a hazai könyvtárak komoly erőfeszítéseket tettek és tesznek. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban a Budapest Gyűjtemény önálló osztályként működik, ám a gyarapításban és a feltárásban részt vesznek a többi érintett osztály munkatársai is. Ma már a megyei könyvtárak jelentékeny hányadában szintén hasonló szervezeti elkülönülés figyelhető meg, osztály keretben vagy szakrészlegként, esetleg csoportként, de ez egyik intézményben sem vezetett a teljes elszakadáshoz. A nagyobb városi könyvtárakban egy-két, legfeljebb néhány munkatársra, néhol a helyismereti munkacsoportra hárul ez a feladat, pontosabban annak java része. A kisvárosi és a nagyobb községi könyvtárakban rendszerint egy munkatársra bízák a teendők zömét, de az sem ritka, hogy a könyvtárosok mindegyike kap részfeladatot. Ilyenkor célravezető, ha a könyvtár igazgatója a helyismereti munka közvetlen irányítója és első számú felelőse.

Ahol külön helyismereti könyvtáros vagy csoport (részleg), osztály foglalkozik ezzel a tevékenységgel, felvetődik a kérdés: az ún. érdemi munkatársakkal szemben milyen személyi feltételek, követelmények támaszthatók. Természetesen a könyvtárosoktól általában elvárható képzettségi szint, pedagógiai jártasság, pszichológiai érzékenység (leginkább az empátia), széles körű tájékozottság, lelkiismeretesség, udvariasság, ügyszeretet, leleményesség és ítélőképesség e munkaterületen is fontos. Mindezek mellett elengedhetetlen az adott hely, vidék, táj beható ismerete, továbbá a lokálpatrióta érzés, vagyis az az érzelmi többlet, amely a fenti tulajdonságok érvényesítését áthatja, előmozdítja. A helyismereti munka speciális felkészültséget is igényel. Ennek elsajátítására – a mindennapi gyakorlat és a szakirodalom rendszeres tanulmányozása mellett, sőt előtt – a felsőoktatási intézmények informatikus könyvtáros szakjainak keretében (sajnálatos módon még nem mindenütt) indított speciálkollégiumokon és az iskolarendszeren kívüli szakképzés némely kurzusán nyílik lehetőség. Az utóbbiak segédleteként született ez a füzet is. A továbbképzésre kiváló alkalmat nyújtanak a különféle szakmai tanácskozások, köztük a helyismereti könyvtárosok szervezete által kezdeményezett rendezvények.

A helyismereti együttműködés

Az együttműködés teremti meg a helyismereti tevékenységhez, egyes ágaihoz a megfelelő társadalmi háttérrel, a kisugárzás feltételeit. Az intézményi, társadalmi kötelékek nélkül a könyvtár helyismereti munkája nem áll szilárd bázison, sőt könnyen légüres térbe kerülhet. A színvonal emeléséhez szintén gyümölcsözően járulhat hozzá a széles körű kapcsolatrendszer. A helyismereti kooperáció segíti a tudományos, közéleti-gyakorlati és érzelmi-tudati funkció kiteljesítését. A sokirányú és szoros kötődés előnyös a könyvtári munka társadalmi megbecsülése szempontjából is.

A munkatársak közötti személyes jó viszony már önmagában véve számottevő eredmény, ám az igazi megoldást a céltudatos, szervezett, *intézményes* együttműködés jelenti. A zökkenőmentes munka érdekében okvetlenül szükséges a feladatok pontos egyeztetése, világos elhatárolása, a különféle intézmények, szervezetek közötti megállapodás a fontosabb teendőkről, kérdésekről; ha lehet, írásban rögzítve. Persze legalább ilyen fontos, hogy ezt a megállapodást kölcsönösen be is tartsák, illetve időközönként felülvizsgálják, módosítsák, megújítsák.

A helyismereti együttműködés szinterei mindenekelőtt *földrajzilag* jelölhetők meg. Beszélhetünk lokális vagy helyi (egy-egy településen vagy nagyvárosi kerületen belüli), körzeti (pl. városkörnyéki, főváros kerületei közötti), megyei, regionális és országos szintről, sőt az országok (közelebbről a határ menti megyék, települések) között is kialakulhatnak munkakapcsolatok.

Az adott könyvtár szemszögéből nézve a helyismereti együttműködésnek több *iránya* lehetséges.

A *könyvtárak közötti kapcsolatokban* elsődleges az adott településen lévő önkormányzati, iskolai, egyetemi, főiskolai, egyházi és szakkönyvtárak helyismereti tevékenységének (gyűjteményeinek, szolgáltatásainak, rendezvényeinek, kiadványprogramjának stb.) összehangolása. Egy-egy megyén belül szintén sok lehetőség nyílik az összefogásra. A megyehatárok gyakori módosítása és az egyes tájegységek földrajzi kiterjedése miatt elengedhetetlen a szomszédos megyék könyvtárainak egyeztetett helyismereti feladatvállalása. A korábbi, sorra kudarcra végződött kísérletek után a számítástechnika és a távközlés forradalma ismét napirendre tűzte az országos helyismereti kooperáció kérdését. Szó esett már a szomszédos országok határmegyéivel fenntartott összeköttetés szükségességéről is.

Miután helyismereti dokumentumokat nemcsak a könyvtárak őrznek, rendkívül fontos a *többi közgyűjteménnyel* való együttműködés. A történelmi tradíció okán legközelebb a múzeumokhoz és a levéltárakhoz állunk, de a könyvtárakat immár egyre szorosabb szálak fűzik a film-, fotó- és videotárakhoz (összefoglaló néven: médiatárakhoz) és az intézményesült számítógépes adatbázisokhoz is.

A lokális együttműködés *tágabb körét* megrajzolva, a közkönyvtárak esetében elsősorban a következő szervek, intézmények, mozgalmak nevezhetők meg: a fenntartó önkormányzati testület és annak polgármesteri hivatala, a civil szervezetek és a politikai pártok (a könyvtárnak, mint közintézménynek szigorúan pártsemleges magatartást kell tanúsítania!), a művelődési házak és az öntevékeny művelődési közösségek, a könyvkiadók és a könyvesboltok, az iskolák és a felsőfokú tanintézetek, a kutatóhelyek és a területi akadémiai bizottságok, az egyházak és intézményeik, a helyi nyomtatott és elektronikus sajtó, a környezetvédelmi és honismereti mozgalom.

Most, a számítástechnika és a távközlés rendkívül gyors ütemű fejlődése folytán kivételes esély kínálkozik az együttműködés továbbfejlesztésére, köreinek további bővítésére. Az országos és nemzetközi hálózatok révén megvalósulhat a régi álom: az egyes könyvtárak helyismereti tevékenysége végképp kiléphet, kitörhet a lokalitás burkából, más szóval az elszigeteltség kötöttségeiből. Jobban érvényesülhet e munkának a bevezetőben említett országos jelentősége is, hiszen a bárhol fellelhető, bárhol feltárt információk elvileg és egyre inkább gyakorlatilag is a nemzeti, sőt globális információ-áramlásba olvadnak, kapcsolódnak be. Valahol itt kell keresnünk, látnunk a még hiányzó megoldást a kistelepülések információellátásában, közelebből a kistelepülésekre vonatkozó lokális információk hozzáférhetővé tételében is.

A helyismereti irodalom

Válogatott bibliográfia

- Helyismereti tevékenység a könyvtárakban / Bényei Miklós. – Nyíregyháza : Bessenyei György K., 1994. – 232 p.
 - A helyismereti tájékoztatás országos segédletei : [Címjegyzék] – p. 151–172.
 - A helyismereti tevékenység hazai irodalma : [Címjegyzék] – p. 173–179.
 - A helyismereti bibliográfiák készítése – p. 183–205.
 - A helyismereti eseménytárak szerkesztése – p. 207–214.
 - A könyvtártörténetírás módszertani kérdései – p. 215–232.
- *
- Helyismereti tevékenység a könyvtárakban : Bibliográfia / Héthy Zoltán. – Bp. : OSZK KMK, 1970. – 56 p.
 - A helyi szerzők életrajzi bibliográfiái / Héthy Zoltán. In: Könyvtáros, 1974. 8. sz. p. 464–468.
 - Sajtóbibliográfiák és sajtórepertóriumok szerkesztése, a hírlapok feltárása : Helyismereti tanácskozások, [1974–1975] / összeáll., szerk. Vajda Kornél. – Bp. : OSZK KMK, 1976. – 115 p. – (Helyismereti kutatók kézikönyvei.)
 - A hírlapok feltárásának kérdései – p. 79–115.
 - Helyismereti kutatások a közművelődési könyvtárak zenei részlegeiben / Skaliczki Józsefné. In: Könyvtári figyelő, 1976. 1–2. sz. p. 121–122.
 - Helyismereti szemelvénygyűjtemények / Bényei Miklós. In: Könyvtáros, 1978. 12. sz. p. 729–733.
 - A helyismereti munka kérdései : Helyismereti tanácskozások, [1976–1977] / összeáll., szerk. Vajda Kornél. – Bp. : OSZK KMK, 1979. – 78 p. – (Helyismereti kutatók kézikönyvei.)
 - A regionális bibliográfia néhány elméleti-terminológiai kérdése / Kertész Gyula. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Bp. : 1983. – p. 151–163.
 - A falu- és városbibliográfiák szerkesztésének módszertani kérdései, 1–2. / Kertész Gyula. In: Könyvtáros, 1983. 9. sz. p. 522–526., 10. sz. p. 576–579.
 - A személyi bibliográfia szerkezete / Péter László. In: Könyvtáros, 1987. 1. sz. p. 17–19.
 - Mozgófilmek a helyismereti gyűjteményekben / Tóth Dezső. In: Könyvtári figyelő, 1987. 2. sz. p. 194–199.
 - A könyvtártörténetírás problémái, különös tekintettel a helyismereti munkára : Módszertani tanácsadó / Bényei Miklós. – Szentendre : Pest Megyei Könyvtár, 1988. – 59 p.
 - Hagyomány és megújulás : Helytörténeti-helyismereti tevékenység a Budapest Gyűjteményben / Sándor Tibor. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1994. 11. sz. p. 22–28.
 - Helytörténész könyvtárosok I. országos tanácskozása : Vác, 1994. július 27–29. – Bp. : OSZK KMK ; Szentendre: Pest Megyei Könyvtár, 1995. – 99 p.
 - Audiovizuális anyagok a helytörténeti gyűjteményekben / Bíró Ferenc – p. 41–44.
 - A kurrens helyismereti repertorizálás helyzete és perspektívái / Kertész Gyula – p. 63–84.
 - Helytörténész könyvtárosok II. országos tanácskozása : Sopron, 1995. július 26–28. – Bp. : OSZK KMK ; Szentendre : MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1996. – 121 p.
 - A közgyűjtemények együttműködési gyakorlata és technikai lehetőségei / Kiss Gábor – p. 25–30.
 - A helyismereti munka korszerűsítési szükségessége a gyűjtőkör meghatározásában / Győri Erzsébet – p. 35–37.
 - Helyismereti adattár – helyismereti hasznos információs tár / Vassné Mészáros Katalin – p. 39–50.
 - Helyismereti könyvtárosok III. országos tanácskozása : Tata, 1996. július 17–19. – Szentendre : MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1997. – 142 p.
 - A településtörténeti bibliográfiák készítésének dilemmái / Bényei Miklós – p. 41–55.p.
 - A személyi bibliográfiák / Gyuris György – p. 75–82.
 - A Hungarika Névkataszter, mint a helyismereti biográfiái adatgyűjtés forrása / Kovács Ilona – p. 83–87.

- Helytörténet – iskola – könyvtár : Helytörténeti ismeretek iskolai oktatásának segítése a könyvtárakban / Bényei Miklós. – Bp. : OPKM, 1997. – 112 p.
- Bibliográfiai függelék : A helytörténeti ismeretek oktatásának országos segédletei – p. 87–112.
- Helyismereti könyvtárosok IV. országos tanácskozása : Miskolc, 1997. július 23–25. – Szentendre : MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1998. – 121 p.
 - A helyismereti munka határon túli tapasztalatai – p. 35–67.
 - Iskolai értesítők bibliográfiai és helytörténeti jelentősége / Róth András Lajos – p. 103–107.
- Helyismereti könyvtárosok V. országos tanácskozása : Kiskunhalas – Kalocsa, 1998. július 15–17. – Szentendre : MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1999. – 82 p.
- Regionalitás a helyismeretben / Gyuris György. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1999. 2. sz. p. 15–17.
- A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története / Bényei Miklós. In: Könyvtári Figyelő, 2000. 4. sz. p. 612–630.
- Helyismereti könyvtárosok VII. országos tanácskozása : Székesfehérvár, 2000. július 26–28. – Székesfehérvár : Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, 2001. – 80 p.
- Kiáltvány (kiáltás) a hétköznapi könyvtártörténet-írásért! / Gerő Gyula. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2001. 7. sz. p. 3–12.
- Könyvtártörténeti dolgozatok módszertani tanulságai / Bényei Miklós. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2001. 8. sz. p. 11–17.
- A megyei és a városi könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben 2000 áprilisában és októberében végzett használói igényfelmérés tapasztalatai / Gáncsné Nagy Erzsébet. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2001. 12. sz. p. 18–23.

Tartalomjegyzék

A helyismereti munka jelentősége	3
A helyismeret fogalma	5
A helyismeret meghatározása, értelmezése	5
A helyismereti információ	5
A helyismereti dokumentumok	6
A helyismeret formai oldala	7
A helyismeret rokonfogalmai és határterületei	7
A helyismereti munka a magyarországi könyvtárakban	9
A helyismereti munka rövid története	9
A helyismereti munka a különféle könyvtárakban	10
A helyismereti munka általános jellemzői	10
A helyismereti gyűjtemény	11
A helyismereti gyűjtőkör alapelvei	11
A helyismereti gyűjtőkör tartalmi körülhatárolása	11
A helyismereti gyűjtőkör formai körülhatárolása	12
A helyismereti állomány gyarapítása	15
A helyismereti gyarapítás elvei	15
A gyarapítás módjai és forrásai	15
A helyismereti állomány kezelése	17
A helyismereti különgyűjtemény	17
A helyismereti dokumentumok nyilvántartása, tárolása és gondozása	17
A helyismereti feltárás	19
A helyismereti feltárás módjai és formái	19
A helyismereti katalógusok	19
A faktográfiai feltárás lehetőségei	21
A helyismereti állomány használata	23
A társadalmi igények, szükségletek	23
A helyismereti dokumentumok használatának sajátosságai	23
A helyismereti tájékoztatás	24
A helyismereti állomány népszerűsítése	24
A helyismereti kiadványok	26
A helyismereti publikációs tevékenység jelentősége	26
A helyismereti publikáció lehetőségei	26
A helyismereti munka szervezése	28
A helyismereti együttműködés	29
A helyismereti irodalom. Válogatott bibliográfia	30

